Тувинская республиканская БИБЛИОТЕКА им. А. С. Пушкина

Республиканың нитилел-политиктиг солуну

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

ШЫН

№ 92 (15066) ◆ 1993 чылдың май 20, четверг ◆ Солунга ат салган шагы 18.00. Салар өртээ 4 рубль.

ӨЗЭЭ КЫЛДЫР ХҮЛЭЭП АЛГАН

Тыва Республиканың Чазак Чөвүлелиниң хуралынга «Россия Федерациязының Президентизиниң саналдап киргени «Россия Федерациязының Конституциязының төлевилелиниң дугайында» айтырыгны чугаалашкан.

Ук төлевилелди өөренип көөр талазы-биле тургустунган бөлүктүң удуртукчузу, Тыва Республиканың Президентизиниң эрге-хоойлу политиказының талазы-биле чөвүлекчизи А. С. Ооржак хуралдың эгезинде кыска илеткелди кылган. Ол Конституция төлевилелиниң чамдык кол-кол үүлдеринге доктаап, оларга хамаарыштыр тайылбырларны берген. Өөренип көргениивис Россия Федерациязының Конституциязының төлевилели элээн хөй эки талаларлыг болуп, РФ составында кирип турар субъектилериниң эргежыктарынга дүгжүп турар деп түңнелге бистиң бөлүүвүс келгеш — деп, ол чугаалаан. Ынчалза-даа чөвүлекчи Конституцияның чамдык үүлдерин болгаш кезектерин амдаа Федерация керээзиниң негелделеринге дүүштүр эде ажылдаары чугула дээрзин база демдеглээн.

Ук төлевилелдің дугайында саналдаңалды Чазак кежигүнери болгаш өскелер-даа берип, ону Конституцияның өзээ кылдыр хүлээп аарын айытканнар.

Михаил ДУЮНГАР.

Кээргел чогу ол бе?

АДЫГ ОГЛУН БООЛАП КААН

Май 18-те эртенгиниң 7 шак үезинде дрессировщик Василий Сааяның өөредип турганы бичии адыының оглун Кызыл хоорайда Ленин кудумчузунда 15 дугаар бажында «Азия төвү» камгаладылга фирмазының эжиниң аксынга милиция ажылдакчылары боолап каан.

Бичии адыг оглу оон ырак эвес (50 метр хире черде) бажыңга чурттап турган. Оон ооң канчап үүп келгени билдинмес. Бажыңның соңгазында решетказын узун ыяш-биле хоора кагып каан болган. Бир болза оорлаар бодаан улус соңганы үреп киргеш, оон клетказын ажыткан хире. Шору өзе берген адыг оглу танывазы кижилерге шыңгыы удурланган чадавас. Оон кижилер чоруй баарга, бичии адыг оглу бажыңдан үүп келгеш, ооң чоогунга селгүүстеп эгелээн. Эрткен-дүшкен машиналардан коргуп, «Азия-төвү» фирманың бажыңының чадазының адаанче сыныып олурда, шагдаалар таваржып келгеш, ооң амызын үзүп кааны ол. «Азия төвү» фирманың ажылдакчылары ажылдаар дээш чедип кээрге, чада баарында хан-чиге борашкан өлүп чыткан адыг оглун шагдаалар долганып алган каттыржып турганнар. Бир эвес бо адыг оглу Америкада ийикпе азы өске-даа даштыкы чуртта кандыг-бир хоорайның кудумчузунга чааскаан чораан болза полицейжилер дораан-на боолай бербес, ону тудуп, чыдынынга чедирерин оралдажыр ийикпе, азы бир эвес адыг, улуг айыылдыг болза ээзин тыпкаш эккээр турган ийик. А бистиинде корумчурум тудукчулары кижилерге өөренген, хинчээ чок бичии адыг оглун безин кандыг-даа кээргел чокка боолап каан. Тын чок чыткан адыг оглунга хомудаанындан «Азия төвү» фирманың ажылдакчызы аныяк кыс ыглаппкан. Алызындан тайга чурттуг, Кызыл хоорайның дерт даваныг бичии чурттакчызының салымы ындыг болган.

Борис ОНДАР.

ЧҮС ХОЙДАН ЧҮС СЕС ХУРАГАН

Түлүш Кечил-оол аттыг совхозтуң Эъжим, Демир-Сугда малчыннары бо кышты эрткен чылдыынга бодаарга багай эвес эрттиргеннер.

Нинтизи-биле малчыннар 100 төрүүр хойдан ам дээрезинде ортумаа-биле 68 хураган алган. А Николай Доржу төрүүр 100 хойдан 108 хураган алган, өөрүн ораничок мурнаан.

ТЕВЕ КЫРГЫЛДАЗЫ

Тыва Республиканың алдарлыг малчыны, хоочун тевежи Кызыл-оол Иргектиң коданынга теве кыргылдазының хайныышкынныг ажылы үш хүн үргүлчүлээн.

Тевени кыргыыры нарын ажыл. Чангыс тевени хүлүп, ужуруп алыры безин дыка берге. Оон кадында кыргылданы электронлиг хачылар-биле чоруткан. Хову-шөлдүн хостут ээзинге шимээн-дааштыг моторлуг хачыларны чоокшуладыога зажок коргуп, дывылаар болган. Ынчалза-даа кыргыкчылар ажылын шалыпкын доосканнар 196 баш теве кыргыттынган. Алдарлыг малчын 760 кг теве дүгү кыргып алыр сорулгазын 880 кг кылдыр ажыр күүсеткен.

Кара-оол НАТПИЙ-ООЛ.
Улуг-Хем район.

Часкы хүн чылды чемгерер

ЧАЖЫЛДА АДАКТАЛЫ БЕРГЕН

Бо чылдың часкы хову ажылдарынга Чөөн-Хемчикте «Чыраа-Бажы» совхозтуң механизаторлары багай эвес белгеткенген.

Оны олар кыска хуусаа чоорудуг турар. Амгы хүннерге чедир кызыл-тасты 760, арбайны 200 ажыг, суланц 360 гектар шөлде чашкан. Тараа культураларының чажылдазы Дагыр-Шеми, Хылдыг-Үзүк, Хорагашныг-Даг, Чалдыг-Арты ховуларында доосту берген.

Совхозтуң дуржулгалы бригадири Оолчукай Куулларга удурткан тараажылар ам Хову-Аксында ажылдап турарлар. Олар орта тараа культураларының чажылдазын дораан доозуптарлар. Чажылдада алды агрегат доктаамал ажылдап, машина-техникага туруушкун болбаан.

Ажыл-агыйның Орлан Монгушка удурткан бригадазы оон-ийи кижи составтыг. Олар чүгле мал чеми белеткээр кылдыр организастаттынган. Бо бригада 294 гектар черниң суггадын чорудуп, аныаа кукурузаны, хөй чылдыг сигенчеони тарыыр.

Суггатчыларның, механизаторларның удуур-чыдар черин эки дерээн, эшш-чем-биле хандырылгазы эки. Чайгы сезон доостурга олар Сүт-Хөлдү барып көөрлер, олче экскурсияны совхоз организастаар, механизаторларны автобус-биле хандырар. Анаа олар үш хонгаш ээн кээрлер.

(Бистиң корр.).

УРАН-ШЕВЕР МАСТЕР

Владимир Салчакович Шөмбүлдү Бай-Тайганың Кызыл-Дагдан эгелээш, республиканың бүлүн бүрүзүнге чедир алдаржып сурагжаан деп болур. Ол чээрби чыл бурунгаар Кызыл-Дагның чонар-лажын чыып эккеп алгаш, сураглыг даш чонукчузу Хертек Дойбу-Хаашын үлегери-биле чазалып эгелээн. Оон кылган уран ажылдары кызыл шилги малмаган, ан-мен дүрүлери Кызылга болгулаан делгелгелерге каш удаа кирген.

Эзер-чүгении база кылыр. Оон каасталгаларын мөңгүнден күүлүп белеткээр кижи чораан. Кыс улустың холга сугар каасталгаларын база дарганнаар. Бажыңының янында мастерская бар. Ында электри болгаш газ-биле ажылдаар хөрүктерлиг. От ойлбас. Чүскүрүгүн кижизер онзагай дерилгелерлиг.

Ажыллап турда чаңынга өеде бээрге, хөглүг-омак чугаалашкаш, «салааларыңны каастаар хээлиг чүскүктен кыла шаап берейн бе?» дээр кижи. Чогаалчы Александр Даржай-биле бир-ле аная чеде бөөривиске база-ла кыстарга бээр каасталгаларны хептеп куткан тур. Ол чогаалчыга бодунуң сонуургалдыг ажылын тайылбырлады. Ынчан холга-сугар куттуруп алыр дээш келген аныяктарга ол доп-дораан-на кыла шаап берип турду.

Уран-шевер кижи магалыгла боор чүве-дир ам деп бодап турдум. Оон даштыгаа үүп келдиивис. Бажыныың чанында үлүг ак өг бар. Ооң ишти-даштының каазы-даа кайгамчык. Аалчыларны аная шайладыр. Даштыкы чурттардан ховар дээн аалчылар бо мастерниң ажылдары-биле танышкаш, чурукка, кинога тырттырып алгаш, оон доңгайты салып каан шаажан аяк ышкаш мокулчак ак өргээзинге шайлаарлар.

Владимир Салчакович быазанчызын алгаш, ойнай берди. Кыңгырама аялгаларны улус ыыт читкен дыннап тур. Уран үүлдүү мастери кижидир. Кызыл-Даңга, Тээлигеаа, Кызылга-даа кылып алган хөгжүмүүнүн херекселдери-биле ойнап шаг болган.

Ооң бажыныының чанында безерек тракторлар, машиналар тур.

— Арат ажыл-агыйы тургузуп алган мен, аная ооллдарым, дүнмаларым киржип турар. Тараа тарыыр, чер андарар, мал азыраар черге суггарар дээш, черле кандыг ажылды бисте чок дээр — деп, хөөреп чоруй, трактورун хөтелдирип алгаш, чоруур дей берди.

Бодунуң узаныр-чазаныр даш чонар мергежилинге эзээн кижини өөреткен. Чурукта чүскүк кылып турар бир дүнмазы Николай Кавазевич Салчактың үс-шевер болурунга сонуургалдыын ол демдегледи.

Окемчик ОИДАРНЫҢ сөзү, фотозу.

Тыва Республиканың Чазаанда

ШИИТПИРНИ КҮШ ЧОК БОЛДУРГАН

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының хуралы бурунгу хүн болуп эрткен. Орта республика прокуратуразының төлөөзи Р. А. Мельникова, Кызыл район Совединиң кол специализи Т. Б. Кол болгаш журналистер олурушкан.

Тыва Республиканың улус депутадынга соңгулдалар талазы-биле Кур-Чер № 80 соңгулда округунуң соңгулдалар документилерин өөгеэр өскээр кылган фактылар дугайында айтырыгны аная чугаалашкан, Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының даргазы П. М. Самороков бо талазы-биле дыннадыгны кылган.

Кызыл районнуң Кур-Чер № 80 соңгулда округундан Тыва Республиканың улус депутадынга кандидат А. С. Хертек республиканың Төп соңгулда комиссиязынга хомудал бижээн. Ында бо чылдың апрель 25-те Кур-Чер № 80 соңгулда округунга болуп эрткен соңгулданың «Тыва Республиканың улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Хоойлуга дүүштүр эртпээнин айткан. Аная үндезилеп алгаш, хомудалдың шын, мегезин тодарадыр-биле Кур-Чер суурда соңгулда участогунуң комиссиязының хуралын эрттирген. Ында округтун соңгулда комиссиязының даргазы Т. М. Ооржак болгаш республиканың Төп соңгулда комиссиязының даргазы П. М. Самороков орта олурушкан. Апрель 25-те маная эрткен Тыва Республиканың улус депутаттарының соңгулдазының үезинде соңгукчуларның бадылаан бюллетеньнерни хаптааш, чуктааш, таңмалап каан турган. Ол хаптыы часкаш, бюллетеньнерни катап санап, хынап көрген. Ооң түңнелинде участоктуң соңгулда комиссиязы хаптың ортузунга чораан 72 бюллетеньни балап, өөгеэр өскээр кылганын илереткен. Тодаргайлаарга, улус депутадынга кандидат, «Тиилелге» совхозтуң директору К. Н. Куулларга үдүр бадылаан, оон адын демир-үжүк-биле шыйып каапкан шугумнарны 72 бюллетеньде сивирип, аштааш, А. С. Хертектин адын балап каан. Бюллетеньнерни сивирип, аштап, балап каанының изин аная карак-биле безин көөрге иллеп болган. Ол бюллетеньнерни күш чок болдурар шиитпирни участоктуң соңгулда комиссиязы хүлээп алган.

Бюллетеньнерни катап санаанының соонда бадылаашкынның түңнели мыйдыг болган: К. Н. Куулар дээш 543 соңгукчу бадылаан, 439 соңгукчу үдүр бадылаан, А. С. Хертек дээш 439 соңгукчу бадылаан, 543 соңгукчу үдүр бадылаан. Кандидаттың кайызы-даа улус депутадынга соңгудар чогуур бадылаашкынны албаан (округта 1224 соңгукчу бар, оларның 1112-зи бадылаашкынга киришкен).

Кызыл район Совединин кол специализи Т. Б. Кол болгаш Төп соңгулда комиссиязының чамдык кежигүнери чугаалашкан айтырыга хамаарыштыр саналдарын берген. «Тыва Республиканың улус депутаттарының соңгулдаларының дугайында» Хоойлуну каржызыбиле хажыдып, бюллетеньнер эдип, бөлөп турган кижилерни тодарадыры-биле истелгени чорударын, буруулуларга харыысалга онаары олар негээн.

Тыва Республиканың улус депутаттарының соңгулдаларының талазы-биле Төп соңгулда комиссиязы чугаалашкан айтырыгга хамаарыштыр доктаалды хүлээп алган. Оон доктаатканы кезээнде айтыканы болза: Кур-Чер № 80 соңгулда округунга апрель 25-те эрткен соңгулданы соңгулда бюллетеньнерин өөгеэр өскээр кылып турганы дээш күш чок кылдыр саналар; Тыва Республиканың улус депутадынга К. Н. Куулларны бүрүткээн дугайында Төп соңгулда комиссиязының 1993 чылдың апрель 28-те үндүрген доктаалын күш чок болдурар; Кур-Чер округунга катап соңгулданы эрттирбес; соңгулда бюллетеньнерин өөгеэр өскээр кылып, бөлөп турганының фактыларын хынап көөру-биле болгаш буруулуларны харыысалгага онаары-биле хыналданың түңнелдериниң материалдарын республика прокуратуразынче шилчиндер.

Хуралдың шиитпирин ёзугаар Тыва Республиканың прокурорунун хүлээлгезин күүседип турар С. Н. Абрамовтун адынга хыналданың түңнелдериниң материалдарын, хуралдың доктаалын Төп соңгулда комиссиязы чоруткан.

Таан-оол ХЕРТЕК.

АРАТТАР АЖЫЛДАП КИРИПКЕН

Барыын-Хемчик районда бо хүннерде 194 арат, тараачын ажыл-агыйлар тургустунган. Бо чылгы кыштаглаашкынны араттар черле нинтизи-биле чедиишкинниг эрттирген деп болур.

Мал бажыңга болгаш оон төлүүге хорамча эвээш болган. Араттар өшкүзүн кыргып дооскан. Оларның өшкүзүнүн дүгүн садып сайгарып бээри-биле бир ажылдакчы тускай аренда ёзугаар ажылдап турар. Бир килограмм өшкү дүгүн 1700 рубльге хүлээп ап турар. Дүктү чыып, садып алгаш, Черногорскиниң дүк болбазырадыр бүдүрүлге каттыжышкынынга дужаап, оон өртээн бараан-биле алырын дутуржуп турар бис.

Бо хүннерде районнуң арат, тараачын ажыл-агыйлыглары часкы хову ажылдарынче киргеннер. Нинтизи-биле араттарга 24384 га черни, оон иштинден 1320 га тарылга шөлүн быжыглаан, районга араттарның ассоциациязы бо чылын Хөөделен аксындан 110 га черни беш чыл хуусаалыг район чагыргазының коллегиязының шиитпири-биле алдывыс. Араттарга херек 200 тонна тараа, мал немя культураларының үрезининин 70 хувузу оларда бар. Ам 20 тонна кызыл-тас, 20 тонна сула үрезинин бо хүннерде сөөртүп эккээр бис. Бо хүннерде бистиң араттарда янзы-бүрү марканың 26 трактору, 43 автомашина бар. Боттарында бар техниказын олар сөптеп, кылып алганнар. Дөргүлтөрел, таныш-көрүш аайы-биле демнежип алгаш, араттар черни суггарып, чарып эгелээн. Удавас тараазын чаштырып эгелээр. Акша чок турганы-биле кывар-чаар материалдарга бергедээшкиннер турган, ам акша чедип келген, ол айтырыгны чогумчалыг шиитпилептер бис.

Районда чагыргазы болгаш араттарның ассоциациязы арат, тараачын ажыл-агыйдыгларның амыдырал-чурттаалгазынче кичээнгейни доктаамал салып турар. Бо хүннерде Кызыл-Мажалыкта, Эрги-Барлык суурда араттарның тускай ийи садыы, бир автосадыг ажылдап турар. Бо садыгларда өртээ чиик далганны, янзы-бүрү крупа эймаан садып турар.

Араттар 1992 чылда күрүнеге керээ ёзугаар 99 тонна эътти дужааган. Ол эътке күрүнеден араттарга дузаламчы кылдыр 3 млн. 50 мун рубльди бээр ужурлуг. Бо хүннерге чедир арат, тараачын ажылдыгларга ол акшаны эгидип бербээн. Араттар ону үргүлүү менден негеп турар. Тайгаан ужурлуг албан черни ам эки билдинмейн, республиканың Көдээ ажыл-агый, Сан-хөө министерстволары, «Россельхозбанк» аразында чугжуп, ол акшаны төлевейн туруп бергени черле хомуданчыг болуп турар. Чоо күрүнеге эътти дужааган-дыр, ону көрдүнген хоойлу ёзугаар төлээр болгай. Бо чылын араттар-биле күрүнете эът садарының керээзи чардынмаан. Кым-биле канчаар керээ чарарын араттар ам-даа эки билбейн турар. Бо талазы-биле совхозтар директорлары, эът комбинады, белеткел конторазының ажылдакчылары дарый шиитпирлеп көөру чугула.

Районда арат, тараачын ажыл-агыйларының нинти хуралын апрель айда эрттирип, орта часкы тарылгага белеткелдерни, ажылда чедер-четпестерни шыңгыы чугаалажып көрген бис. Нинтизи-биле араттар черле бо чылын шыдаар шаа-биле тараанны, мал чеми культураларны, картофельдя тарыыр болганнар. Картофель үрезинин чугаалажып казып бис, ону ам сөөртүп эккелгеш, араттарга, чурттакчы хонга садар бис.

Араттарның часкы хову ажылдарын чорударынга контрольду тургуспушаан, оларга бүгү талазы-биле деткимчени көргүзер дузалаар бис.

Иван МОГАВАЛ.

Барыын-Хемчик районда арат, тараачын ажыл-агыйлар ассоциациязының даргазы.

БАШТАЙГЫ СЛЁТ

Школаларда өөредилге чылы адактолган. Уругларның чайгы дыштанылгазының бетинде кылып чорудар ужурлуг ажылдар-ла хөй: конкурстар, слёттар, туристи походтар аазы, чок-ла чүве чок болгай. Ылангыя бойдус камгалалының талазы-биле ажылдарга школачыларның киржилгези бөдө улуг. Ол ажылды удам идепкейжидери-биле республиканың Долгандыр турар хүрээлелди болгаш бойдус курлавырларын камгалаарының министерствозу республиканың школаларының чылын эрттирери аныяк экологтарының республика слёду чыл санында эртер аная дээрзин ол ямылан редакцияга дыннаткан.

Республиканың бойдус курлавырларын камгалдарының херээнге школачыларны өөредип кижизидери, бойдуска ынак болур талазы-биле билиглерни оларга бээри конкурс-слёттүн кол сорулгаларының бирээзи болур. Бо республика чергелиг слётка бүгү школаларның өөреникчилери киржип эгелээни ол.

Слёттүн тиилекчилерни тускай жюри илередир болгаш оларны шаннап-мактаары-биле 17 мун рубльдин бараазын тускайлаан. Оларның аразында 4 кижиге палаткалар, эштип удуурунга херек чүүлдер болгаш оон-даа өске өртектиг бараанар, өске-даа шаннаалдар бар.

(Бистиң корр.).

ЧАГЫДЫЛГА-93

Шаг-үе чежемейнин берге-даа бол, алын алгаш, чагыдылган утпа, өннүк. ын» 6 айда — 700, 3 айда — 350 рубль. ыны херек; сеткилин оон ядаравас.

Ырак-чоокта янзы-бүрү болуушкуннар, дык сүзүк, чанчыл, чарлык, төөгү, мөдээ, ры, чогаал, дуржулгалар, чарлалдар дээш, нанышты өннүүн чүүү дамчытпас дээр.

Неделяда эн көвей — 5 катап үнер. омерлерин 7 килдис сиирип кылыр, иитилел-политиктиг хоочун «Шынны» арыыдавайн, чагыдып ал, часпайн баар сен.

Ф. СП-1

Министерство связи СССР «Союзпечать»

«Шын» на газету (индекс издания)

Количество комплектов

на 1993 год по месяцам:
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Куда
(почтовый индекс) (адрес)
Кому
(фамилия, инициалы)

ДОСТАВОЧНАЯ КАРТОЧКА

На газету «Шын» (индекс издания)

на 1993 год по месяцам:
1 2 3 4 5 6 7 8 9 10 11 12

Куда
(почтовый индекс) (адрес)
Кому
(фамилия, инициалы)

ХАЛАПТАН КАМГАЛААР ДЭЭШ

Россия Федерациязының Хамааты камгалалының херектериниң, онза байдалдар болгаш бойдус халаптарының уржуктарын узуткаар талазы-биле күрүне комитединиң даргазы, Россия Чазаанын кежигүнү Сергей ШОЙГУ чоокта чаа журналист Алексей ДУГЕРЖААНЫҢ чамдык айтырыгларына тайылбыр берген.

Журналист. Делегейниң улуг күрүнелериниң бирээзи болуп турар Россияның Чазак кежигүнү чедир тыва кижиниң депшээни — бүгү Тываның төөгүзүнге мооң мурнунда кажан-даа турбаан эң баштайгы дыка өөрүнүг болуушкундур. Хүндүлүг Сергей Кужугетович, хамыктын мурнунда болуңар дугайында база Тыва-биле амгы харылзаанар дугайында чугаалап көрүнерем.

Харыы. Тыва— мээң төрээн чүрүм, школаны Кызылга дооскан мен. Ада-нем, төрелдерим мээң эргим ынак. Тывамда чүрттап чоруур. Дыштанып, шөлээлээр чайым херек кырында чок-даа болза, болдунар бичии-ле арганы ажыглап, төрээн черимге кээп турар мен. Ийи кыстыг мен, улуу— 15, бичиизи 2 харлыг, олар кырганнарынга үргүлүг келир, ынчангаш салгакчыларның харылзаазы бисте дыка быжыг.

Школаны дооскан соңунда Красноярскиниң политехниктиг институдунга өөренип киргеш, тудуг инженериниң тускай мергежилин чедип алган мен. Абаканның, Ачинскиниң, Саяногорскиниң, Красноярскиниң болгаш Тываның тудугларынга ажылдап турдум. Мастер-бригадирден Абаканда вагон тудуунуң трест начальнигинге чедир тудуг ажылдарын кылдым. Партияның Абакан хооркомунуң ийги секретарынга соңгуткаш, аңаа ийи чыл болдум. А Чернобыль талазы-биле Күрүне комитединиң даргазының албан-дужаалынга мени томуйлаарын тудугжу эшеөрүм 1988 чылда Россия Федерациязының Министрлер Чөвүлелиниң Даргазы турган Иван Силаевке сапалдаан. Оон соңунда Россияның Күртүдүг даргазының орлакчызынга томуйлаан. 1991 чылда Россия Федерациязының Хамааты камгалалының херектериниң, онза байдалдар болгаш бойдус халаптарының уржуктарын узуткаар талазы-биле күрүне комитединиң даргазынга томуйлаан. Эшеөрүм-биле кады ол чаа комитетти херек кырында тургускан бис.

Айтырыг. Москваже чогум черле канчап чеде берген силер, бедик харысалгалыг күрүне албан-дужаалынга силерни томуйлаар кылдыр кым сүмелээнил?

Харыы. Ол комитеттиң даргазының албан-дужаалынга мени томуйлаарын хамыктың мурнунда Тывадан Россияның улус депутады А. Пиче-оол саналдаан чүве, оон саналын Тывадан болгаш Красноярскиден улус депутаттары деткээн. Ук албан-дужаалга ынчаарда беш кандидат турган, хамык комитеттерге, комиссияларга шенелделерни, шылгалдаларны, хынаалдаларны эрткен бис. Шилип алырының айтырыын колдуунда хамаарышпас эксперттер бөлүү шиитпирлээн.

Айтырыг. Силериниң амгы үеде удуртун турарынар ол комитеттиң кол сорулгаларының болгаш хүлээлгелериниң дугайында чугаалап көрүнерем, Сергей Күжүгетович.

Харыы. Комитеттиң кол сорулгазы — халаптыг онза байдалдарны баш бурунгаар болдурбас, оларның уржуктарын узуткаар, Россияның чурттакчы чонун болгаш оон национал байлаа болуп турар объектилерни камгалаар талазы-биле чаңгыс аай политиканы боттандырары-дыр. Озалондактар болгаш халаптыг болуушкуинар бистиң амыдыралывыста ам-даа эвээш эвес болгай. Кабардин-Балкарияга болгаш Соңгу Осетияның Рок артынга хөртүк көшкезинин халавының уржуктарын узуткаарынга бо кыжын кириттивис. Ынчаарга көшкеге бастырган 50 кижиниң магабодун тыпкаш, ужулган. Бойдустың шак ындыг халавыннан хамаатыларны камгалаар талазы-биле хемчеглерни боттандырып келген болгаш моон соңгаар-даа боттандырар бис. Бүзээлеткен Тхварчелиге (Абхазияда хоорай) дузалаар талазы-биле чымыштыг, нарын болгаш дыка берге ажылды чоруткан бис, чугаалажыышкыннарны кылырынга Россияның Даштыкы херектер министерствозунуң төлээлекчилери база кирешкен, бүзээлеткен хоорайның чурттакчыларынга 139 тонна аъш-чем болгаш эм аймаан чедирген, 2089 кижини өскээр көжүргеи. Бир эвес ында дайын чорудулгалары моондактавас болза, ынаар дузаламчыны чедиреринге чоокку үеде катап эгелээр бис. Бистиң комитеттиң транспорт отряды амгы үеде Югославияның девискээринде ажылдап, ында чонга делегейниң буянныг дузаламчызын чедиреринге идепкейлиг киржип, Каттышкан Нациялар Организациязының дескеннер херектериниң талазыбиле Дээди Комиссариадының бедик үнелээшкинин ол отрядтың чолаачылары алган. Дайын бооп турар чуртка ажылдаары дыка берге, харын айыылдыг болгай, ынчалзажок бистиң алдарлыг чолаачыларывыстың бедик мергежилдин оларга дузалап турар.

Айтырыг. Эрткен чылын болгаш 1993 чылда халап болган кандыг черлерге барып чордуңар? Аңаа кылган ажылчорудулганың тодаргай түнелдериниң дугайында чугаалап болур силер бе?

Харыы. Принцип ёзугаар алырга, бистиң комитет политиктиг айтырыгларны сайгарарынга, шиитпирлээринге киришпес ужурлуг. Ынчалзажок политиктиг айтырыгларны шиитпирлээринге эрткен чылын киржир ужурга таварыштывыс. Чижээ, Мурнуу Осетияга, Грузияга, Таджикистанга, Приднестровьеге, Соңгу Осетияга болгаш Ингушетияга националдар аразының чөрүлдээлерин соксадырынга киришкен бис. Бистиң кылган ажылывыстың түнели — Мурнуу Осетияга дайын чорудулгаларын, өжээннешкек талаларының месилдежишкиннерин соксадып, оларның чарганы тайбыңны катап тургусканы-дыр. Абхазияга дайын чорудулгаларының үезинде аймыга таварышкан 60 муң кижини, колдуунда орус дылдыг чурттакчыларны өскээр көжүрерин боттандырган бис.. Месилдежишкиннер болу берген бүгү черлерже ачы-буян дузаламчызын чорудун, качыгдаан чонга деткимчеин көргүзүп келдивис. Дескеннерни камгалап, оларга дузаны чедирер, читкен кижилерни тывар болгаш туттурганнарны хостаар талазы-биле ажылды чорудуп турар бис.

Айтырыг. Месилдежишкиннер болган берге черлерде удурланышкак күштериниң удуртукчулары силерни канчаар уткып база кандыг байдалдыг көрүп турарыл?

Харыы. Үргүлүг эвилең, найыралчы байдалдыг уткып турар. Кайы-даа таланың удуртукчулары-биле доктаамал ужуражып, нейтраллыг турушту эгелеп турар бис. Удурланышкак талаларның шеригдер командирлерин ужураштырып, чугаалажыышкынарны организастап келдивис. Тайбыңны хандырарынче, катап тургузарынче угланган бистиң ажылывысты кайы-даа таланың удуртукчулары чүүлдүг деп көрүп турар. Бистер нейтралдыг, бирингээр чугаалаарга, кайы-даа таланы деңге көрүп, дуза чедирер, оларның деректеринге холгаарлавас улус болганывыста, бистиң дузавысты бедик-биле үнелеп турар. Кандыг-даа националынган хамаарылга чокка бергедээшкинге, халапка таварышкан кижилерге дузалап турар бис.

Айтырыг. Таджикистанга мусульманнарның болгаш коммунистиниң аразынга дайын болган, ук дайын ам-даа үргүлүлеп турар деп дамчыыр чугаа бар. Ол дугайты чүү чугаалап болур силер, Сергей Күжүгетович?

Харыы. Таджикистанга хамааты дайыны болганы чизиниишкин чок. Таджикистанга ол үеде барып чораан болгаш чоннуң таварышкан халавын, өлүм-чидимин, хоорайларын үрелиишкинин, караам-биле көрген мен. Кандыг-даа кембуруу чок хөй кижилер ындыг хилинчектениишкиннерге, өлүмге таварышкан. А мусульманнарның болгаш коммунистиниң аразынга дайын болган дээр дугайында силерден бир-ле дугаарында дыңнап турарым бо.

Айтырыг. Націоналдар аразынга чөрүлдээлерин, месилдежишкиннериң чогум кол чылдагааны чүдел? Дүшкен ССРЭ-ниң хөй девискээрлеринге эгелээн болгаш чамдыктарында ам-даа уламчылап турар хан төгүүшкүнүүр, үрегдекчи дайынналрның өртүн кыыскан кол кем-бурруулуг кижилерни илерткен бе?

Харыы. Мээң бодап турарым ёзугаар алырга, амгы үеде эн-не улуг халап —кем-бурруулугларның кеземчеге онаашпайы турары-дыр. Кайы-бир черлерде бурруулуглар билдингир, а оларга кеземчени амга чедир онааваан, өске черлерде — кем-бурруулуглар билдинмес азы кандыг-бир чылдагаан ужурунда оларны алавайн турар. Бурруулугларга кеземчени онаавайн, оларның шуптузун чүгле төөгүнүң судунга арттырып каап турары— коргунчуг болгаш халаптыг угланышкын-дыр. Төөгү оларны буруу шаап, бодунуубиле ялалап болур-ла ыйнаан, а ол үеге чедир чеже кижиниң кырлырын бодаары безин коргунчуг-дур. Делегейниң шериг трибуналының суду ийнги дайын доозулган дораан, тодаргайлаарга, 1945 чылдың ноябрь 20-де Нюрнберг хоорайга эгелээн таварылга эвес болгай...

Айтырыг. Дудаев дугайында чүү чугаалап болур силер — ол чогум чүү кижи: национал маадыр, націоналист, ондактыг хөделикчи?

Харыы. Дудаев-биле таныш эвес болгаш оон дугайында чүү-даа чугаалап шыдавас мен. Оон дугайында націоналист азы ондактыг кижи деп чугаалаары арай эпчок боор— Дудаев кандыг-даа таварылгада дүрүм ёзугаар соңгуттурган президент болуп турар.

Айтырыг. Силериниң шалыңнар чежел, силерге болгаш өг-бүленериниң хереглелиниге четчир бе?

Харыы. Бүгү хереглеливисти бүрүн хандырарынга кайын чедер ийик. Ынчалзажок хүн бүрүнүң эргежок чугула хереглелдерин хандырарынга дөңгүп-ле четчип турар.

Айтырыг. Хууда камгалалыңар бар бе, оон составынга кандыг кижилер кирип турарыл?

Харыы. Ийе, ындыг камгалал бар, чүгле онза берге черлерге баарда хууда камгалал негеттинер. А мээң хууда камгалалымга чогум кымнар киржип турарын билдингир чылдаганнар ужурунда адап шыдавас-тыр мен.

Айтырыг. Ада-чурттуң Улуг дайыны эгелээр мурнунда Волгага чурттап турган совет немецтериниң айтырыы шиитпирлеттинген бе?

Харыы. Бо айтырыг бистиң ажылывыска хамаарышпас, ынчангаш ол айтырыгны өөренип көрбээн бис.

Айтырыг. Сергей Күжүгетович, бистиң республикага мындыг дамчыыр чугаа турган болгаш ам-даа барык соксаваан: өске черлерден дескен 60 муң кижини силериниң инициативанар-биле Тываның девискээринче көжүрер деп турар. А ол хире хөй кижини чуртталга бажыңнары-биле хандырар, ажылга киирер, чемгерер болгай, а бисте, республиканың бодунда байдал база дыка берге болгай...

Харыы. Өске черлерден дескеннерни Тываның девискээринче көжүрери планнаттынмайн турар. Россияның 70 ажыг черлеринче — республикаларже, крайларже, областарже ол кижилерни чоруткан сөөлүнде азы чорудар деп планнаан эгелээн соонда оларга чуртталга бажыңнарын, ажылды бээр талазы-биле хемчеглерни идепкейлиг боттандырып турарын демдеглээр бодай-дыр мен. Дескеннерни хүлээп алыры, оларны хандырары амгы бо үеде дыка берге, ынчалзажок хөй удуртукчулар, хамаатылар бодунуң интернационалчы хүлээлгезини медереп билип турар. Ынчангаш дескеннерни хүлээп алырындан чаңгыс-даа ойталаашкын турбаан ийин. Айылга, халапка таварышкан кижилерге дузалаарындан канчап ойталаар боор...

Журналист. Тодаргай тайылбырны бергениңер дээш, силерге четтирдим. Бедик харысалгалыг күрүне ажылчорудулганарга улуг чедиишкиннерни күзеп тур мен.

Тывызыксыг дириг амытаннар

МАЛ-МАГАН БАЗА ААЖЫЛЫГ

Бо XX чүс чыл электриниң, атомнуң база космостуң шылгарангай хөгжүлдези-биле онзаланган. А оон-биле кады дириг бойдуста өскерлиишкиннер эвээш эвес болган. Бир хүнде чүс-чүс янзы-бүрү үнүштер, оът-сиген, дириг амытаннар Чер кырындан ис чок чидип турар. Бо-ла бүгү кижилериң бойдуска хайыра чок боон келгениниң түнелиде-дир.

Бети дээрге, бистиң эки бичиривис, эң чоок, азырал малдарывыс кижилериң «чогаадыкчы» ажылынын ачызында ис чок чиде бер часканнары бар болгай.

Төрээн черинге таарыштыр бойдустуң чаяап кааны тус черниң тыва хойлары, өшкүлери, инектери, чылгы малы ам кайдал? Азы өске чурттарже көжүп чоруй барганнары ол бе? Чок. Кайы хамаанчок холуп-бүлүп, «кандидатский», «докторский» камгалал келгениниң түнелинде, кандыг уксаада келгени шуут билдинмес. Чамдык черлерде хойларны көргеш, шуут кайгаар болдум. Баштан хөрекке чедир чинге нарын дүктүг, красноярск уксаалыг деп болур, а оон кудурукка чедир өшкү бе азы хой дүктүг бе дээрзи шуут билдинмес хойлар таварышкылаар. А хайыраан сүткүр, чөөктүг тыва өшкүлеривисти суурлардан дилээш-даа тыппас сен. Инектеривисте база эки чүве чок. Тыва инектиң сүдү 10-20 литр четпес-даа болза, аажок үскүр болдур ийин. Соокка шыдамык, төлүнге ынак, чемге негелдези шоолуг эвес. Ам тыва инектер кыдыг-кызыгаар черлерде хөй эвес-даа болза, барын бар, сүт бербес деп чылдагааннар, оларны чылдын-на күрүнеге эзт планынга дужаап келген, ам төнеринде келгени бо.

Бистиң республиканың ажыл-агыйлары арыг уксааның инектерин соңгаартан садып эккеп алгаш, чыл безин четпээнде, когун үзе өлүрүп алырлар болгай. Чүге дээрге оларга четчир санныг белен чем херек, чылыг кажаа херек, олар ындыг байдалга салгал дамчып өзүп келгеннер.

Ол эккелген инектериң өлбейин барганнары дөмей-ле орта сүт-даа, төл-даа бербейн турары чажыт эвес. Ынчангаш совхозтар, арат ажыл-агыйлары инек садып алыр деп бодаар болза, боттарының бүгүле арганларын санап көөр болза эки деп бодаар мен. Муң-муң акша-биле малды садып алгаш, оон кээп, боттарының оларны чемгериптер сигени чок боон кээрге, өскээртен мал чеми диленир, тып алган чеми дөмей чедишпес боор, чеже чарыгдал үндүрер-дир, бодап-даа көрүцер даан. Ол малын өлүрбес дээш зоотехниктер, директорлар чүгле мал чеми дилээринге ейлежип каарлар болгай. Кээргенчиг, мунгаранчыг-даа. Хой талазы-биле база-ла ындыг. Красноярск, Соңгу Кавказ уксаалыг-даа хойлар кончуг эки азыралга салгаллан салгал дамчып өзүп келгеннер. Олар өскен черинге бир кыргылдаан 10 кг-ден эвээш эвес дүктү бээр болгай. Маңаа тараалан, тарааш кезип алыр сиген шөлдерлиг, төп зонаның ийи-чаңгыс үүгээр совхозтарының садып алганы хойларындан дөңгүп-ле 3-4 кг дүктү кыргып ап турар. Чем чедишпесте, суггат болганчок үзүктелир, мындыг байдалга продукция кайыын кээрил ынчаш?

Малдан хөй продукцияны алырының аргалары эвээш эвес. Аңаа чаш малды канчаар өстүрүп алыры, оларга кижиниң хамаарылгазы кончуг салдарлыг. Малдың аажы-чаңын билбес, оларны кандыг черге өстүр азыраза эки ддээрзин билбес болза, малга-даа, кижиге-даа кончуг багай болур апаар. Мал улгаткан тудум чүвени сактып алыры эки апаар, саанчыны инек кончуг эки таныыр болу бээр, өске кижини чагдатпес ийикпе, сүт бербес. Азы хойну көрээлиннер, хураганың овурхевирин билбес-даа болза, хөй хураганнарның аразындан оглун чазыг чокка тып алыр. Ол оглунуң чыдын часпас, кажан чаа төрүттүнгенде ону чылган турган, аа сүдүн эмзирип турган, бодунуң чыдын хураганга синирип арттырып кааны ол. Чаңгыс черге (клеткага) турар бызаалар бот-боттарын билчир болгаш, тайбың өзүп тураралар, а бир эвес оларның аразынче «өске» бызаа кириптер болза, олар дораан хөлзеп, ол бызааны өскелеп, чыттап, долганып, оон соондан эдерип эгелээрлер. Малга база бир багай чүве — кажан оларны эмин эрттир дакпыш, тар кажаага бөлүктеп тудары болур. Ындыг байдалга оларны канчаар-даа эки чемгерип, азыраарыга база-ла эки чүве үнмес. Чүге дээрге ындыг байдалга олар үскүлежир, тепкилежир, ызыржыр, чем хунаажыр боон кээрлер. Дагааларының аразынга болза ындыг байдал бот-боттарын чижириниге (каннибализм) чедирер. Эң шыырак дагаа кошкактарын думчуу-биле өлүр соктап кааптар, оон кадында дагаа бодундан кошкак дагааны соктаар, ынчалдыр-ла чамдыкта хөй дагаанын 30-40 хуу хирези өлүржүп каап болур. Ынчангаш чуургаларны чазылдырып алырда шуптузунуң хемчээлин, дензизин чаңгыс аай кылдыр шилип алырының чугулазы ында. Хаван ооллардың азыраарда база хары угда төрүттүнгеннерин чаңгыс бөлүктеп алза эки, ынчан олардың аажы чаңы дөмей болгаш чаңгыс аай өзеринге таарымчалдыр болур. Бо-ла чылдаганнар-биле зооветспециалистер бода малды база аргалыг болза хар-пазынын, эр-кызын ацгылап, улуг эвес бөлүктер кылдыр тудуп турарлар. Черле ынчаш кичээнгейлиг көрүп чоруур болза, мал малга аажы-чаңының талазы-биле көңгүс дөмейлешпес болгулаар. Моортан олардың продуктулуг чоруу база кончут хамааржыр. Фермаларга чоруп чорааш көөрге, инектерни кажааже киирип турар үеде чамдыктары эжикке киргеи дораан бодунуп туружун чазыг чок ээлеп аар, а чамдыктарын саанчылар соккан-каккан, арай деп-ле туружунга тургузуп, баглап турар болгай. Ынчангаш-ла саанчыларның «сүттүг ынак инээ», «сүт чок багай инээ» моон үнүп келир эвеспе.

Бистер, хоорай чурттакчылары безин, мал-маганны тудуп азыравайн-даа олурар болзувусса, оларның-биле хлиниис тудуш, чаңгыс хүн сүт, эзт көзүлбейн баарга кандыг ийик бис.

Бистиң хүн бүрүде чугаавыска безин дириг амытаннарывыс бо-ла кире берген турар болгай. Чижээ, бир кижи кажарладып, мегеледип каан болза, «ыттан эрттирип каан» дээр, узун буттуг кижи көрзе, «теве ышкаш узун буттуг» дээр, чок болза «бызаанын дег улут карактыг» дээш-ле, баар болгай бис.

Базым бүрүзү дириг бойдус-биле тудуш харылзаалыг деп чүвени хандыр угаап билбезивис дыка-ла хомулаанчыг. Бисти долгандыр чоруур, бисти чемгерип чоруур дириг амытаннарны өөренип көрүнер даан, оларның аажы-чаңында билдинмес чүүлдер ам-даа эңдерик болдур ийин.

Валерия ООРЖАК.

КАРА-ДОРУГ

Бо удаада чорук чорааш ол кырганга душ бооп ужуражы бердим. Дыка үр чылларның иштинде ниитиниң малын малдап чорааш, хүндүлүг дыштанылгаже үнген кижи болгай. Ол ам кыжын ургуларының аразынга кыштааш, чайын өөн чүдүргеш, Час-Алырже азы оон чоогунче ургуларының ургуларын эдерткеш, чайлаглап чоруй баар апарган. Оон адын Чаш-оол Куулар Түлүшович дээр. Чонаада чадаг чоруур эвес, кезээде мунуп чоруур азы чок болду. Оозун чок болза чедип алган, чок-ла болза мунуп алган чоруур кижи, ам ырактан кылаштаан хевирлиг, шала туруксай бергени илден болду. Кара-Доруг деп адаары уялаичак кудуруктуг, чыкпаксымаар боттуг, кыжын, чайындаа көөрге семизи хөлчок чоруур аъттыг кижи болгай. Экилештивис. Көрүп турарымга черле оон шырайында бир-ле муңгарал барын эскердим. «Чаа акым, кандыг чурттап чор силер?» деп айтырдым.

Мен ынай-бээр сургакчылап чоруптарымда, чаным ындыг, таакпыны көөдедир садып алгаш чоруур кижи мен. Таакпымның бирээзин ужулгаш, кырганче-сундум. Оон ону көргеш амыраарын канчаар боор, арта ийи холдап кээп алды. Чаңында чыткан доора чудук кырынга олурупкаш, таакпылай берди. Кезек кайывыс-даа ыыт чок олур бис оң. Элээн болганда кыргап хөрээн ажыды чөдүргүлээш, менче көрүп келди.

— Элдеп чүве, урукум, бо назыда чүнү-даа көрүп-ле келдим, ындыг чүвени кым көрген боор, уваа чиктиг — дээш, таакпызын каш соргаш, уламчылады: — Кара-Доруум, хөөкүй малым, кыраан чүве, сөөлгү үеде шоолуг-ла мунмайн турдум. Кадайым «кызыл-дустай» бергеиден бээр таптыг-ла беш чыл болду. Оон-биле чаңгыс чылып, чаңгыс айда кожа кыштагларга төрүттүнгеш, кады ойнап өскен улус бис. Улуг кыс апарганда оон ада-нези чок боорга, мээң ада-нем, (ортумак шыйалдыг улус) төрелдер чугаалашкаш, бисти өглеп кааннар.

Ажы-төлдүг, мал-маганныг, чонга кудар суксуннуг багай эвес чурттап чордуус. Кара-Доругнуң незин бөрүлер чазарлап каарга, өскүс чүвени кадайым-биле өстүр азыраан бис, черле менден чыда калбас аъдым-на болгай.

Бо чазын, та канчаарым ол, кадайым-биле аныяавыста кады өг тип чурттап чораан черивиске кээп, өөм тип, хонуп алдым. Чартык ай-даа четпээнде уйгум келбестээр ындыг апарган. Кожа аал ындыг-ла ырак эвес турган чүве. Өөмге төрелим болур улус бар, ол-ла. Бир дүне хаваクты куду бадып олурар мен. Мурнумда кадайым хая көрну-көрпү бар чоруур, тода көрүп чор мен. Чиигим-даа хөлчок кылаштап олур мен. Аъдымны чедип-даа албаан, боду-ла соомдан чоруп олур. Кадайым чоорту карагыже кирип, чиде бергеи ышкаш болду. Мининп кээримге, куш дан бажы, тал чанында олур мен, аъдым менден 2-3 базым черде чыдыр, чеде бергеш көрген, өлүп калган болду.

Ам канчаар ол-ла черинге орнукшудуп каан мен. Бергезин канчаар. Ол хевээр өттедаа олура албас, ажыл-даа кыла албас, мынчап чоруп бердим, урукум, ажы-төлүмгедаа чугаалаваан мен, корга бээрлер ыйнаан. Че, кызым, таакпын дээш четтирдим, чорук-хөрээн чогун чорзун — дээш, бөргүн кеткеш, туруп келди. Кырганны кээргеп, кезек кады чоруп оргаш, оруум уламчылап чоруптум.

Валентина СААЯ.

БҮДҮҮ САДЫП-ЛА ТУРАР

Корум-чурум айтырыы

Тээли суурда арага аймаан дыка хөйү-биле садып турарын бижиир бодадым, садыгмагазинде деп бодаваңар. Ону чоню чулуп чип чоруур, хууда байып аар дээн кижилер садып турар.

Сөөлгү үеде мырынай стол артында ажылдап орар улуг ажылдакчылар безин садыгдан чиик өртек-биле садып алгаш, бир шил водканы хүндүс 1 мунга, дүне бир муң чүске садып турар апарган.

Чагырыкчывыс, көдээ Совет даргазы арага садар улусту биле тура-ла билбээчиеп турар. Оон кадында «Москвичилиг» кижилер келгеш базаында-ла сада кааптарлар-дыр. Даргалар болгаш милиция ажылдакчылары чедир ажылдаваан турарлар. Арагалаар, корум-чурум талазы-биле өске суурлардан мырыңай дорайтап кагдывыс. Ында-мында эзирип алгаш хулиганнаар чорук көөдеп турар.

1993 чылдың март 12-де совхоз төвүнде угбам сугдан бажыңынче чанып орумда каранғы имир турган. Кежээкиниң 7-8 шак, оон-даа эрте боор. Тудуг организациязының конторазының чанынга чорумда (ПМК-958) оон эжиниң дужунда 2 аал чурттаар бажыңның керимниң машина кирер эжиниден үш аныяк эзирик оол, даштындан көөрге 20 хар хире, баштай бирээзи от айтырды, «одум чок, оолдар» дээримге, бирээзи эктимче бижек-биле шашты, баткан ханы дораан билдинип келди. Оон мени тудуп алгаш, үжеп эгеледілер. Карманга 100 ажыг рубль бар чүве, аппардылар, «милиция баар болзунза шорун, ашак» дидилер.

Тээлиниң милиция ажылдакчылары бо бажыңны дүнхүн чок хыналдага алыр болза эки-дир. Ол ышкаш хөй чыыш бичии борбак бажыңнарда, совхоз төвүнде болгаш «Найырал» салбырында база бар бооп турар.

Милициянын участок шагдаалары көңгүс ажылдавас, шалын чип орар боор-дур. Солунче чүве-даа бижип чорбаан кижи мен, бир дугаар бижип ор мен, эдип-чазап турган үндүрерин диледілем.

Ким СЕРЕН.

Тээли суур.

6 БӨРЗЕКТИ УЗУТКААН

Бо кыжын болгаш часкы үелерде Барыын-Хемчик районунуң Мунгаш-Ак, Баян-Кол девискээринге бөрүлер көөдеп, ниитиниң болгаш чоннуң хууда малынга эвээш эвес когаралды чедирип турган.

Майның 9-10-да Ак девискээринге хар чаттан. Мунгаш-Актың Теректигде чурттап олурар пенсионер, хоочун аңчы алышкылар Чүльдүм, Опчат-оол Күжүгеттер база аныяк сарлык кадарчызы Сергей Монгуш олар чаа чаттан хар-кырында бөрү изин эскерип кааш, ону истеп чорупканнар. Чыланныг-Бажында Чайлаг-Кара-Сугга ис оларны эккелген. Хоочун аңчылар истп кыс бөрү изи-дир деп билип алгаш, чоруп орган. Бөрүнүң изи оларны хая баарында куйга эккелген. Ында шору өзүп, азыг-дижи үнүп келген алды бөрзек алгыржып чыткан. Оларның изи чедип кээр дээш маная. Сезиг ап каапкан бөрү келбейн барган. Аңчылар олчазын шоодайга сүп алгаш, чанып келген. Дөрт эр, ийи кыс бөрзек болган.

Хоюг-оол МОНГУШ.

ПРОВЕРЬТЕ ПРАВИЛЬНОСТЬ ОФОРМЛЕНИЯ АБОНЕМЕНТА!

На абонементе должен быть проставлен оттиск кассовой машины.

При оформлении подписки (переадресовки) без кассовой машины на абонементе проставляется оттиск календарного штемпеля отделения связи. В этом случае абонемент выдается подписчику с квитанцией об оплате стоимости подписки (переадресовки).

Для оформления подписки на газету или журнал, а также для переадресования издания бланк абонемента с доставочной карточкой заполняется подписчиком чернилами, разборчиво, без сокращений, в соответствии с условиями, изложенными в каталогах Союзпечати.

Заполнение месячных клеток при переадресовании издания, а также клетки «ПВ — МЕСТО» производится работниками предприятий связи и Роспечати.

МАЛЧЫННЫҢ ШАЛЫҢЫ

Экономиске сөс

Сөөлгү үеде солунналр арынга малчыннарның шалыны эвээш бооп турарының дугайында чугаалар-ла хөй бооп турар. Солунларга үнгүлээн материалдар ажыл төлевирин эвээшти берип турар ажылагыйларның дугайында болурдур. Республикэ чергелиг хураалар болурга, ындыг айтырыгның көдүртүүп турары базаа чөп-тур. Чүге дээрге бараан-сараанның өртектери ужур-дүрүм чок улгадып турары-биле кижилерниң чединмес амыдыралы айтырыгны ынчаар тургузарын лайгаарла пегеп келген.

Малчыннарның шалынының дугайында солунларга бижип чоруур авторларының чамдыызы мал ажылыннан хоорук боор, ук материалдар кандыг-даа сан-чурагайларбиле бадыткаттынмаанны хомуданчыг-дыр. Бир-бир бодааргa, малчыннарны дедир суртаалдап турганзыг апаар-дыр. Чогум-на шак ындыг материалдарга хамаарыштыр, ылаңгыя «Бай-Тал» совхозтун малчыннарының өмүнээзинден бижээн чагаага кончуг шын харыыны «Шын» солунунуң көдээ ажыл-агый киллизинин ажылдакчылары бергени черле чөптүг-дүр. Ол чижектиг соора бижээн, даан болаашкынларга, чагаалларга, материалдарга, редакция шын сүмени берип турары эки-дир деп саная мен.

Бо удаада малчыннарның шалынының дугайында материал бижип өгелээн болганында бистин «Ак-Эрик» коллективтиг будуруулаалы хойжуларының шалынын капчаар төлеп берип турарывысты эш-өөрбиле сүмележип, дараазында сан-чурагай-биле көргүзейн.

Тыва АССР турда-ла бистин районга бир хойжуга онаштыр кадарза чогуур нормазы төрүүр 230 хой турган. А бистер эрткен чылдан эгелеп 180 баш кылдыр доктаадып алган бис. Төрүүр хой кадарчызының ажылын бешки разряд-биле үвелээр. Ол болза, шалынының адаккы хемчээли 2250 рубль турда хүнде 139 рубль 10 көпеек болур. Ынчангаш чылда 50771 рубль 50 көпеек хемчээлдиг (180 баш×139 рубль 10 көп ×365 хонук) шалын фондузу тургустунар. Ол фондуну лиреннага сүмелешкет, саналшкыннарны кылын өртүкаының түнелинде 50 хуу улгаттыргын бис. Ынчан кээрде чылда шалын фондузу 761157 рубль 25 көпеек болур. Ону санап үндүрериниң чуруму бо: 50771 рубль 50 көпеек ×50 хуу : 1000. Ынчангаш бир хойну бир ай кадарганы дээш төлевири 56 рубль 41 көпеек болур. Ынчаарга бир өг-бүле 360 хойну бир айда кадарганы дээш санаар болза (360 × 56 рубль 41 көп) 20307 рубль 60 көпеек болур ышкажыл.

Бистиң ажыл-агыйда төрүүр 360 хой кирер кажаалар бардаа болзе, норма ёзугаар ынча малды малдап турар хойжулар чок. А олар 200-тен 337 баш чедир кадарын турар, азы ортумаа-биле 307 баш. Малчын бүрүзү 100-200 баш чедир хууда хойларын катай малдап турар. Ындыг болганда тус черниң бөлеми эки билбес ийи-чаңгыс даргалар шалын дугайында шын эвес түнел үндүргеш, чоруй баар таварылгалар бар.

Эрткен болгаш бо чылын шалынның адаккы хемчээлиниң өскерлип турарының зайы-биле эде санаашкынарны дөрт катап кылган бис. Базаа ол ышкаш малчыннарның материалдыг сонуургалын белидер сорулга-биле төрүүр 100 хойдан-на 80-ден өрү камгалап алган хураганнарын оларның боттарынга арттырып бээр болгаш ажыр алган дүгүнүн өртээн төлеп бээр дугайында керээни чарып алдывыс. Шалын чер-чер зайы-биле аңгы болур ужурлуг.

Д. БУДУ-САНАА,
«Ак-Эрик» коллективтиг будуруулганың кол экономизи.

Дүрген дуза, сүме херек

ЧОНУМНУ КЫЙГЫРДЫМ

Тыва Республикавыстың найысылалы Кызыл хоорайда бүгү тала-биле салым-чаяанныт уругларның уран үүл школазы тургустунганындан бээр 15 чыл оюн демдеглеп эрттирер деп турар. Бо үеэнин иштинде районнардан болгаш Кызыл хоорайдан хөгжүмге, ташты-самга, ырыга, чуруулгага ынак уругларны өөредип, кижизедип, класс бүрүзүн доостуруп турар. Шынап-ла, уран үүл, хөгжүм кижинин амыдыралында чүгүле чеви зөлеп турар. Кандыг-даа байырлалдар, дыштанылгалар хөгжүм чок эртпес. Кижинин сеткил-сагыжынга отту хөгжүм чалбыраштадыр кыскыптар. Өөрүшкүнү, мунгаралды-даа ыры, хөгжүм-биле ажыдып аар болгай бис.

«Хөгжүм чок болза, кижинин амыдыралы биле ыры берге, хөгжүм чокта амыдырал долу эвес, дүлей болгаш ядыы» деп, сураглыг композитор Дмитрий Шостакович чугаалаан. Орус, совет болгаш даштыкы композиторлар бичи чажындан тура хөгжүмге өөренип, оны дыннап, ойнап чораан сураглыг кижилер болуп, уран үүлдүн хөй-хөй адырларынга базымнарын кылып, харын-даа өлүм чок чогаалдарны бизин кылганнар. Бот-догунаан аныяк республиканың Тыва Чыраанылыг 14-кү Далай-лама ыдыктан берген болгаш чоргааранчыг кинскип турар. Сүлде болгаш Гимн дүгайында чугаа ам-даа уламчылавышаан. Гимн дугайында чогаалдар төрүттүнүп турар. Бо талазы-биле школаның өөредип, доостуруп турар өөренчилери-даа болза, бичеэвес үлүг-хүүзүн кинре бээр дээрзин бодавайн эртып калбас арга чок, олардан ёзулуг келир үеним салым-чаяанныг кижилери өзүп үнер.

Бо школада өөренип турар өөренчилеринің кызымаскай, ундаравас тура-соруктуун кижи кайгаар. Эртен дан бажындан туруп келгеш, 2-3 ангы черлерге барып өөренир, ону шыдаар-ла кижи шыдаар. Чүрттап турар черинге-даа базарга, хөгжүм үзүк-соксаал чок чаңгыланып турар. Бо үеленин иштинде уран үүлүг шыырак хандыкшылдыг өөренчилерни өөредип, доостуруп турар башкыларга, бүгү ажылдакчыларга өөрүп четтиргенин дооскан болгаш амгы үеде өөренип турар өөренчилерниң ада-велери өөрүп, чоргааралын чоруур. Доосламблинде Шенне Саидан, Чыжыргана Салчак тыва улустың хөгжүм херекселдериндe ойнап, өске-даа уран талантызын чонга бараалгадып, көргүзүп турарлар. Школа тургустунганындан бээр 15 чыл чеде берген-даа болза, бо үеге чедир өөрүлүг өөренир, чүрттаар, чемненир, дыштаныр чеви чок. Баштайгы үеледе Кызылдың 2 дугаар школазының базазында ниити билиг школазынга интернаты-биле катай турган, чоорту хөгжүм уран үүлүнүн өөренчилерин 1-3 дугаар столоваяга эккелген. Оон үндүр хөөглеткеш, «Кашпал» кооператив кафеэнин хөлөзилеп, чемненин турган болгай. Ам бо хүннерде 36 дугаар хуужуттунган ясли-садта хөй акшаны төлевишаан чүрттап, Кызылдың 14 дугаар ниити билиг школазында, Улусчу чогаадылга бажынында өөренип турарлар. Ынчалза-даа ол бажынындан база үндүр ойлаттырып турарлар. Бо чаш ажы-төлүвүстүн, келир үеде соовус салгаар таланттылыг салгалывыстын амыдыралчүртталгазы дээш Тыва Республиканың Культура министерствозу сагыш салбайн келгенин кижи кайгаар. Кадрлар айтырыгы Культура министерствозунуң бир кол сорулгазы, ажылы болур эвес үүве бе? (Бо-даа хүннерде). Бо хире хөй чарыгдалдарны үндүрүп турар хирезинде-ле ында ажылдап турарларының кызымаан мактавас аргажок. Автобүзү-биле Улусчу чогаадылга төвүнге чүрттап турар черинче чедирип турарын санаар үүве болза, та чеже чарыгдал үүнүп турар ыйнаан. Мурнунда чүрттап эртип каапканывыс бөдүүн үеледе канчан өөренип, чүрттаар, чемненир чер берип кагбаан үүве ийик, удуртукчу даргаларывыстың сагыш салбазында турган боор.

Уран үүлүг салым-чаяанның ажы-төлүвүстүн кызып чораан өөренип чоруур школазы бо хүннерде берте байдалче кирип, хагдынарының кызында келген. Ынчалза-даа хагдынмас деп идегел бар-даа болза, черле шаг-шаз-биле турбас дээр болгай. Бо школаның салым-чоруның республиканың Чазааның удуртур даргалары сагыш салып, ханы өөренип көөр үе келген боор деп идегедим. Чүрттүн кайы-даа область, крайларында түскай уран үүл школалары бар. Ол ыяан турар-даа ужурлуг.

Ынчангаш эргим Президентивис, улус депутаттарывыс, Культура министерствозу, чер-черде район, суму чагыргалары, бо школаже кичээнгейлиг көрүүп, келир үеде үндезин тыва культура уран үүлүвүстүн сайзырадыкчыларының, хөгжүмчүлеривистің салым-чолун шинтирлеп, бо чылдың май 21-де школаның байырлыг юбилейинге барып, ону деткип, бо берге үеде ээзээш-биче-даа болза, материалдыг дузаламчыдан көргүзүүнүн дилеп тур мен. Республиканың чаңгыс школазын бүт кырынга моон-даа ыыт бижыг тургузун алырывысты бүгү чонумдан дилеп, деткимче-дузаламчыдан бээринче чонумну кыйгырдым.

Раиса КЫРГЫС.
Бай-Тайга район.

Салым-чаяанның уругларның республикада чаңгыс школазы май 21-де 15 харлаар

ХЕНЗИГ ӨРЭЭЛ-ДАА АЖЫЛДАП АЛБААНЫВЫС ОЛ БЕ?

Өскүс-чавыс өскен чаңгыс кижи өөр-өөр болурунуң үнезин үүдеп артык билир. Ынчангаш-ла ол улуг кижи апарып, өг-бүле тудар үеэзи келирге, ийи-чаңгыс уруглуг болурун эвээшкинер турган. Ылап-ла ол ийи оолдун, ийи кыстың аас-кежиктиг иезин болгандаа. Бо чырык черге төд болдарадып, чогаадып, бүдүүрүп үндүреги дег харыысалгалыгдаа, берге-даа, өөрүшкүлүгдаа үүве чок. Аанның аас-кежиинин удатпаанда амыдыралдың маанаттынмаан согуу хөмүрертипкен. Өг-бүленин дөрт дугаар оглу 3 харлыг турда, оларның ачазы чаш уругларын болгаш кадайын каапкаш, бодунун салымчолун өске кижи-биле холбаштыра берген.

Бичин оглу оон калында астмалыг база болган, хөөкүй ава эмчилериин сүмези-биле оглунун калның экижидип алыры-биле Кызыл ышкаш ыыттыг-бүстүг эвес, агаары эки районнарга-даа ажылдап, чүрттап, оглун Москва, Красноярск чедирип эмчилеп дээш, кандыг түрээн көөбээн үүве дээр. Кызылда бичин уругларының чаныга арттырар улуг кижи чок болурга, ырак төреля-биле чугаалажып алгаш, ону хайгааракчы кылдыр арттырып турган чери-даа бар.

Районнарга ажылдап чоорда Кызыл хооркүүскомунда бажын оочурүндан ону үштүп каапкан болганнар. Эки-багайдаа бол, бажының кырында дээзиилиг болгаш ол оочурунга катап тургустуруп алырын-даа сагыжынга албаан. Изиг сүт чок чартык чаагайжыттынган квартирага ол чааскаан уругларын өстүрүп, ажыл-атыйынга алаагын чүрттап чорда, улуг оглу өглениир деп барган. Ам каннаар, чүрттап олурган оран-бажының 2 бичин квартираларга орнап алганнар. Ам демги хеймер оглу 24 харлыг база өглениир деп турар. Чаңгыс өрээл квартирага канчан кады чүрттаарын? Өглүг уруглар чаныга хамаанчок, чеже-даа оглу болза, улуг өр чаныга хөөкүй авага кажан-даа хостут болуру берге, изиргеп олурган-даа, идик-хевин дүй тыртынып олурар. А оглунга база-ла хостут эвес, чажында дег ол аваазының чаныга ырыкташтыт маннап турбас. Чаңгыс өрээлге чүрттап деп үүвеин боттарының кежинге шенеп көрбээн улус үүрмек ышкаш сагындырар мындыг аъттыг шериг бар эвес. Бо чүү ындыг аъттыг шериг чоор? Бистің шериг кезектериис боор деп бодаан, соонда чеде берниис. Бир взвод хире янзы-бүрү хептиг солдаттар. Эрге-дужаалдары-даа эки биилдинмес. Офицер менээ чедип кээрге, бистің шериг кезээн айтырарымга, ол доозан команда берди: «Тудупар!». Бистің аъттарывысты чүгеннериидеп алгаш, бистерин эзерден чая тыртып эгелей бээрге: «Власовчулар!» деп болап кагдым. Оларже автоматтың одун ажыдыпкан бис. Ийи автоматтың ийи дисказын доозулдур тудупкаш, дедир кудумчуже бурт-ла дидиис. Бистің соовустан чаңыс-даа боо үну дыналбады. Ол кудумчу-биле чорып орарывыска, бистің мурнувуста тергелиг ийи аът тур. Мен аъттан дүшкеш, бүдүү кедеп чеде бээримге, кижи-даа чок. Хавак баары черде от чырып турар. Сактырымга, тыва улус ыыны үнген ышкаш. Ылавылап дыннап турарымга, Оолактың үнү. «Эки чемненип алынар. Ам дораан чоорув бис» деп чугаалады. Хавакты куду бажып азынга кедеп четкеш, көөп турарымга — бистің оолдарывыс чемненип, бажын адаанла подвалче кирип турлар. Хеп-хевертен кире халый берген, холум бооу-биле арнып алгаш, комада бердим: «Өскерликчилер, холуар көдүүнер!» дээримге, улузум чемненип турган котёлоктарын шала кырыыне салып-даа туваларын бар. Чамдыктары ангадай берген кезек турлар он. «А-а мен-дир мен, силерни дилээш шаг болдувус» дээримге, ам улузум каттырыыштылар. Чүү болган дээрге. Ровно хоорайның кол кудумчузунун бажынга өөрүп мурнан дайылдажып, немецтерни сүрүп, ойлаып келгеш, бичин саадай хова бетген. Аткылаңышкын совсай бээрге. өөрүнче эштер орта, ол дериге турар боор бе. Өске талаже немецтерни сүрүп, бооланып чорүй барган. Ынчангаш өөрүп дялеп турганнар. 2 хонук иштинде эскадронну тып чадаашкаш, бир өске эскадронга каттыжып алташ турда, мен таваржы бергеним ол. Бичия-ле 20 хире минута озалдаан болзумза, ол эскадрон-биле дайылдажып чорүй баар турган. Ынчангаш эскадроннан шуут чарлып чорүй баар турганнар ийик. Мээн эдертип алгаш чораан, гараж иштинде чыдып калган өөрүвүстү эжээрибиле улус чоруткаш, маган турувуста, үр-даа болбаанда, чедип келдилер. «Бо карангы дүне кайнаар баарыл?» деп, улуг лейтенант Оолак айтыды. Мен Ровноже шаап халдап турган, бо кудумчу алдында бир помещик кижи чүрттап турган черин көөген мен. Ында көк-тараа бар. Ынзар чорүй бараалынар» дээримге, Оолак түргаш: «Ылап билир сен бе?» деп айтырды. Мен ылап көөген мен, аспас мен дидим. Чорупкан бис. Ол помещиктің турган черинде көктараага аъттарывысты өөткарып кааш, бажынга от салып алгаш түр бис. Элээп үр болганда, Соспукай чедип келгеш, чүү-даа ыыттавайн, Оолакче көрүп алгаш тур: «Чүү чугаалаар дел түр силер, эш дайынчы?» — деп айтырарга, «Эжим командир, чиир аъш-чемнис бар эвес. Балыгланган, семизи кончут мал эткелдиис. Ону соп алгаш, бо турган улуг папика хайындырын чизе деп бодааш, силерни чеишээрелиннер айтырып келдим» — деп мындыг. Оолак менче көргеш: «Силер чүү деп бодап тур силер, эш улуг сержант?» дидир. Мен түргаш: «Аштап өлүр эвес, командир. Ам дээрезинде хоорайда комендант эргечагырга түргүстүнген эвес» дээримге, Оолак: — Чеишээгеп тур мен, күүседиивер, эш Соспукай — дидир.

Борис ЛАМА.
Фронтучу.

(Уланчылыг).

Социал камгалал

ни ол-дур. Чугаа башкылар билиг бедидер институттун өөредилге номиары үндүрер малдизинин эргелекчизи Эртине Деспижековна Ондарның дугайында болуп турар. Уруг-дарыгның кижизидилгези, өөредилгези дээш оон кызымак, шудургу ажылдап келген ачы-буянныг ажылының дугайында оон башкызы, СССР-ниң улустун башкызы Арыяа Арантановна Алдынсоол чоокта чаа апрель 13-тө «Шын» солунга «Оон салгалы бар» деп эгелиг материалынга чылыг-чымчак сестерин бижиди.

Эге класс башкыларынга 8 методиктиг удуртулгаларын, 3-кү класстың «Төрээн чугаа» номунун автору, хөй санныг таблицаларының тургузукчузу — мындыг харыысалгалыг, чымыштыг ажылды кижи чүгле ажылдаар черинге эвес, а хөй вуруузунда бажыңына хостут үеэзинде база кылыр апаар. Эртине Деспижековна бо хире эвээш эвес ажыктыг ажылларны чаңгыс өрээл хензиг квартиразынга бодунун кызымаа, тура-соруктуу, амыдыралга ынакшылы-биле, бедик харыысалгазы-биле бижип доокан. Оон ам-даа кылып турар ажылдары бар. Оон кадында институтта ажылының аайы база ындыг: хөй ажылларны редакторлаар, рецензиялаар, оон шуптузун каннан ажылга көрүп күш четтигерил? Ол хире чогаадыкчы ажылдыг кижинин чүүлдерин безин оваарбастардаа.

Ол чүртталга байдалын шагдаан тура-ла хооркүүскомда, Дээди Советке, Министрлер Чөвүлелинге, оон Президентиге, бодунун министерствозунга чеже удаа бижип, чугаалап келбээн дээр. Дыка үр уеде ону эки көрүптер эки талаже өскерилге чок болуп келгеи. Бо чазын, мырынай чаа апрель айда, аас-кежин болуп, ТР-ниң Өөредилге министерствозу авага ийи өрээл хуужуткан квартираны (ол база ындыг-ла улуг эвес, 29 м² шөлдүг) садып бергеи. Оон улус өөредилгезинге киирип келген болгаш киирип-даа түрээ үлүг-хуузун, ажык-лузазын өөренип көөгеш, министерство арга тургустунуп кээрге, аванын үе чылдарда бергедеп келген айтырыын шинтирлеп бергеталга байдалдары таарымчалыг турар ужурлуг-даа. А бисте ыажан кааа кижилерни үнелеп чоржук?

Ам харын министерство бажын садып бээрге, ол эрги чаңгыс өрээл квартиразынга өглениир оглун чүрттадып арттырып каар дээрге, Кызыл хоорай чагыргазы деядин удурланып, ол квартираны хуизажын туруп бергеи. Эртине Деспижековна көшпейн чыдырда-ла, оон оглу-биле чүрттап олурган квартиразының ордерин бир өске кижиге берип, оон кезек үе эткенде, олар ажылдап чорүй баргында, хоорай чагыргазының төлөөзи Ангымаа Иргит участок шагдаазын, бажын эргелелиниң мастерин, ордер бергеи Д. Салчак деп кижини эдертип алгаш, квартираның эжиддундунде шоочазын үреп киргеш, эт-септи бир азыгже турбуже, Кызыл хоорай чагыргазының кижилерге хамаарылгазын үстүнде көргүстүвүс. Ол үүве тоовас хире аныяк назы үзинде эвес, хүндүлүг назы-харже киргеи кижи-дир, ынчангаш Эртине Деспижековнаның кадыкшыл байдалы база аныяк кижинин дет эвес болбайн аан. Кажан хоорай чагыргазы оон квартиразын оорлап үреп киргенде, сагыш-сеткиллиг дойлуп келген дувөрелиидеп ол хөрекчүрөө ыстап аараап, «дүрген дуза» чалап, эмчилеп база турган. Ону эмчинин шынзылгазы балыткан болуп, хөрек дээр болза. Кижинин үүгээн тургуза-даа, чаниап кааб болза, өөге-чагырга тутканнар чүүү тоор ийик, оласкын ыырыыдан үүгле куш ужар үүве ыыкажыл.

Кижизиг ёзу-биле ап көрген үүве болза, каш-каш ажыктыг практиктиг ажылдарының авторунга, ам артында хөй уругларны кара чааскаан өстүрүп чораан бот-не кижиге шагда-ла бажын-балгатты үндүрүп бериптер турган. Оон өске кажар болгаш эрге-чагырга-биле эш-өөр болуп алган, эвин-тавын тып билир кижилер 2-3-даа квартираны солуп, чаартып, хүүжудуп, ажытөлүгге ап берип дээш, каннаар-даа каш янзы сайгарлып келген болгаш ам-даа ындыг. Оон чижээн Кызылга чаа 9 каът бажың түүгүнүп киргенде көрдүвүс, чоп-даа оларның дөмейлежи берген. Кара хөйгамчык үүве. Совхозтуң уаартукчулары боттарынга-ла хамааржыр бажынның ээзи болбайн, ээн кааптарга, бо кижи элдепсиивер үүве чорду.

Совхозка хөрекчок болгаш болза, өске организацияларга ачыладып-даа, садып-даа болгай-ла. Совхоз төвүнче чүге көжүрүп ап болбас деп. Совхозка чаңгыс манза-даа болза, хөрек болгу дег. Тудуп ажылгалга киргенден бээрындыг кончуг үр-даа болбаан бажын-на болгай. Чок-ла болза хайгаарап турар таңныылдан-даа тургузуп кагза кандыг боор.

Сут-Хөл район катап тургустунгаш 10 чыл болганын байырлап, Сут-Аксы суурнун чаагайжыдылга ажылдары кидин тулук чоруп турар үеде суурувустун сузун базып туруп берген, оонмоон келген аалчыларга кочу-шоот апарган, каракка көскү, калчаа отка «чемиш» болур четкен, хараааанчыг бажыңнарның салым-чолу кажан-чежен үзе шинтирлеттинер ирги?

Ондар БОРАШ.
Сут-Аксы суур.

Сеткилдің дувөрели

ХАЙЫРААН КОНТОРАЛАРНЫ

Чоокта чаа район төвү Сут-Аксы суурнун алаанга кылаштап чоруурумга, таныырым бир эш мени имней каапкаш:

— Хайыраан конторалары көрем, харыысалга чок эштернин-даа чөгенчиин —дээш, соңгалары, хаалгалары чок «үттүг куй» ыыкаш, ийи бажынче көргеш, айытты.

—Бо кандыг аайлыг бажыңнарыл? Ээзи чок бажыңнар бе?—деп удур айтырдым.

— Ээн кагдынгаш, эңгейгилеп калган бажыңнар-дыр ийин. Кончуг эки, бүрүн-бүдүн турган бажыңнар мынчалдыр тоймагланып, сандан үнгеен ол-дур. Ам чүгле чалбыын оттуң «чемиж» болур хүнүн манап турар бажыңнар-дыр ийин—деп хомудаан сеткилин илеретти.

Бо эштің хомудалы үндезиниг болбайн аан. Мурнунда буступ дүшкен партияның кожуун комитединің бажынын ам көөр болзуңарза, каракка чаржынчыг апарган. Соңгаларын, эжиктерин, иштинде одалга систематызының болгаш өске-даа кижи алыр хире материалдарын шуптузун үптеп аппаргаи. Ам эрткендүшкен чорумалдарның, тенек оолдарның «улус арыгланыр бажыңы» болу берген.

Чүгле дөрт ханалары, крышалары, адаккы шалалары арткан. Кажан партия дүшкен соонда бо бажыңны Сут-Хөл эмнелгезинің поликлиниказы кылдыр ажыглап-даа турду. Эмнелге ажылдакчылары дедир эрги чериче көшкен. Оон соонда ээн кагдынган, хос туруп берген. Чогум кайы организацияга хамааржыры орта-ла билдинмес.

Таптыг, чөптүг ажыглаан үүве болза, магалыг-ла бажын-дыр ийин. Албан чериде туруп болур. Анаа чүртталга бажыңнары-даа кылып болгай-ла. Хөй-ниитиниң чүртталга бажыңнары-даа кылза, канчап баар деп. Суурда чүрттаар бажың-балгат чок кижилер хөй-ле болгай.

Ол бажыңның шала адаа талазында база-ла бичежек оңгайган-кеңгейген бажын көстүп турар. Маңаа «Сут-Хөл» совхозтуң конторазы турган. Совхоз Кара-Чыраажа көшкен. Конторазын ээн каапканнар. База-ла хайгаарап көөр кижилер чок болганындан үстүнде байын-биле турбуже, Кызыл хоорай чагыргазының кижилерге хамаарылгазын үстүнде көргүстүвүс. Ол үүве тоовас хире аныяк назы үзинде эвес, хүндүлүг назы-харже киргеи кижи-дир, ынчангаш Эртине Деспижековнаның кадыкшыл байдалы база аныяк кижинин дет эвес болбайн аан. Кажан хоорай чагыргазы оон квартиразын оорлап үреп киргенде, сагыш-сеткиллиг дойлуп келген дувөрелиидеп ол хөрекчүрөө ыстап аараап, «дүрген дуза» чалап, эмчилеп база турган. Ону эмчинин шынзылгазы балыткан болуп, хөрек дээр болза. Кижинин үүгээн тургуза-даа, чаниап кааб болза, өөге-чагырга тутканнар үүнү тоор ийик, оласкын ыырыыдан үүгле куш ужар үүве ыыкажыл.

Кижизиг ёзу-биле ап көрген үүве болза, каш-каш ажыктыг практиктиг ажылдарының авторунга, ам артында хөй уругларны кара чааскаан өстүрүп чораан бот-не кижиге шагда-ла бажын-балгатты үндүрүп бериптер турган. Оон өске кажар болгаш эрге-чагырга-биле эш-өөр болуп алган, эвин-тавын тып билир кижилер 2-3-даа квартираны солуп, чаартып, хүүжудуп, ажытөлүгге ап берип дээш, каннаар-даа каш янзы сайгарлып келген болгаш ам-даа ындыг. Оон чижээн Кызылга чаа 9 каът бажың түүгүнүп киргенде көрдүвүс, чоп-даа оларның дөмейлежи берген. Кара хөйгамчык үүве. Совхозтуң уаартукчулары боттарынга-ла хамааржыр бажынның ээзи болбайн, ээн кааптарга, бо кижи элдепсиивер үүве чорду.

Совхозка хөрекчок болгаш болза, өске организацияларга ачыладып-даа, садып-даа болгай-ла. Совхоз төвүнче чүге көжүрүп ап болбас деп. Совхозка чаңгыс манза-даа болза, хөрек болгу дег. Тудуп ажылгалга киргенден бээрындыг кончуг үр-даа болбаан бажын-на болгай. Чок-ла болза хайгаарап турар таңныылдан-даа тургузуп кагза кандыг боор.

Сут-Хөл район катап тургустунгаш 10 чыл болганын байырлап, Сут-Аксы суурнун чаагайжыдылга ажылдары кидин тулук чоруп турар үеде суурувустун сузун базып туруп берген, оонмоон келген аалчыларга кочу-шоот апарган, каракка көскү, калчаа отка «чемиш» болур четкен, хараааанчыг бажыңнарның салым-чолу кажан-чежен үзе шинтирлеттинер ирги?

Ондар БОРАШ.
Сут-Аксы суур.

«ЭРЕС-ДИДИМ ДЕМИСЕШКЕШ, ЭЭП ЧАНЫП КЭЭР СИЛЕР»

(Уланчызы. Эгези №№ 85, 86 «Шында»).

Чер чаа чырып орда, Попов командир командирлерин эдертипкен чедип келгеи. Кечил-оолдуу база меня эдертип алды. Улут оруккa үнүп келдивис. Кечил-оол дуран-биле он, чаагай талазында турган заводтарны-көргүзүп. картага айтып берип турда, полк командири турган:

— Сержант! — дээш, менче көрду. — Дуу турган заводтарже оттан ажыт! — деп дужаады. Дужаал ёзугаар чигир болгаш туйбу заводтарынче улай-улай дааштадым. Удаанда дораан харыылап, немецтер боолай бердилер. Оон Попов командир улуг лейтенант Ахмажанов шавар халдаашкын-биле туйбу заводун, капитан Кечил-оол чигир заводун хостаан, шуут демир-орук станциязынче шаап кирер силер деп дужаал берди.

Полк Ровноже шавар халдаашкынга белеткенин эгелей берген.

Бистің эскадрон командир Поповтуң дужаалын ёзугаар чигир заводун хостаар дээш шавар халдаашкынче киринкей бис. Баштайы үеде мөгүдеп-даа турдувус. Үгер-боо октары бистерниң аравыска нида-мында частып-ла турлар. Дан бажындан эгелээш, кара кежээге чедир түтүп келгеи, чигир заводун болгаш чуттакчылыг черлерни немецтердеп долузу-биле хостап алдывыс. Телефон харылаазы үзүлгеи. Ону харылзаачылар Соспукай, Седен-оол. Дажы-Сеген сүглар шуудун күш четпейн турганнар. Чигир заводун хостап алгаш турувуста, орайтай бергеи. Завод иштинге чыглып алгаш ончалажып, окчемзээвис саналжып көөрүвүске, кижи бурузунде он шаа, а пулеметтарывыс огу колдуунда тааген болган. Ам каннаар, дедир үнер деп дужаал бар эвес. Капитан Кечил-оолдуң дужаалы-биле демир-орук станциязынче халдап кирипкен бис. Командирниң чоруткан хайгыылчыларының дыңлатканы болза, шавар халдаашкынның уунда немецтер чок деп илеткээн.

Демир-орук станциязынга чоокшулап кээривиске, дээже ракеталар дүвдүүштелген. Бисче танкылар-даа шуужүп-ла үнүп. Олар прожектор-биле чыгыдып, бисти сүрүп-ле эгелээн. А бис ол онгарлар, тейлеп аразынга сооп, үнгеп турган, алдырбайн бардывыс. Дан алар чоокшулап орда, танкылар бисти сүрерин соксатканнар. Капитан Кечил-оол Попов командирге шупту байдалды илеткээри-биле чорупкан.

Кечил-оол командирге илеткээрге, ол мынча дээн: «Силерниң-биле база 1-ги эскадрон-биле харылзаа түүп чадааш, күрлавырга турган Катюшёвтүн эскадронун, оон-биле кады улуг лейтенант Тончуттун взводун силерге дузалашсын дээш киидеримге, олар немецтериин аксынче кире бергеннер» деп дыннаткан.

Бичия дыштанып алгаш, база-ла шавар халдаашкынче киринкен бис. Демир-орук станциязын хүнзедир түлүп келгеп, хостадывыс.

Эскадрон кончуг дүрген бүүвүгаарлап-ла турган. Бодум ынчан бүүмче балыглаттым. Вера Байлак бо маннан келди: «Кайда балыглаттың, дораан шарып берейн» диди. Бо хире ок чаап турда, каннан шарыыр үвел. Харын союп турган. бо малгаштыг дөнүү кеже берээли дээш, келээн союп чорупкан бис. Чеже үнгээр боор. Байлак меня солагай таламдан чартыктап чүктеп алырга, дөнүү ажыр кылаштажып чорупкан бис. Немецтер бисти ол дөн ажып, оңгар киргяже боолап келгеннер.

Балыглаазымаа-даа. өөрүмбиле калы Ровно хоорайны хосташтым. Госпиталга чыдар шыналыганы мөнөр тыныкап турза-даа, ынаар барбайн, дайынчы оруумну уламчыладым.

Ровно хоорайны хостаарда, дыка-ла улуг тулчуушкун болган үүве. Тывалар эрес-маадырлыг чоруун аная көргүскеннер. Төп кудумчуну өрү бир-ле дугаарында тывалар хоорайже атакалап киргеш, немецтерге дүвөрелги таварыштырып, хоорайдан дезип үнериче албадаан. Оон уламындан өске шериг кезектеринге хоорайны хостаарынга дыка таарымчалыг байдалды тургускан. Февральдың 2-де дан бажында хоорайны долузу-биле хостаан. Февраль 1-де Оолак Оюн командылаан биогы взводтун дайынчылары чиде берген. Ийи хонук иштинде дилээш тып чадашкан.

Кечил-оол мындыг дужаал бергеи: «Эш Лама, Тончуттун взводунун аъттарын, арткан дайынчыларын ап алгаш артып кал. Оолактын взводун тып алгаш, бистин соовустан чедип кээр сен» деп дужаады. Ам каннаар, дужаалдан эртер эвес. Тончуттун аъттары-биле калы арткан дайынчыларын ап алгаш, артып калдым. Капитан Кечил-оол чоруур деп турда, карта чок каннаар мен дээримге, старшинада карта бар, ону ап ал дээш, арт кырында чыскаалып алган эскадронну командылааш, бүрүнгаарлап чоруптулар. Ол үеде кежээ апарган, орайтап келген үүве. аная хонар эвес. Оолакты кайнаар дилээр, ынча хөй чадар шериг хөделип турда: хоорай ишти шупту кижи бажы сыыышпас.

Бир солдат эдертип алгаш, старшинада картаны албышаан. Оолакты дилээр дээш чоруптум. Арткан өөрүмүү улуг даш гараж иштинге тургузун кааш, чорупкан мен. Старшинаның турган черинге чеде бээримге, тутар боор бе — чорүй сарган. Ровно хоорайын бир кудумчузу-биле чоруп орарывыска, ийи аъттыг кижи бир дерим иштинче хире берди. Бо хоорайда ам аъттыг шериг бар эвес. Бо чүү ындыг аъттыг шериг чоор? Бистің шериг кезектериис боор деп бодаан, соонда чеде берниис. Бир взвод хире янзы-бүрү хептиг солдаттар. Эрге-дужаалдары-даа эки биилдинмес. Офицер менээ чедип кээрге, бистің шериг кезээн айтырарымга, ол доозан команда берди: «Тудупар!». Бистің аъттарывысты чүгеннериидеп алгаш, бистерин эзерден чая тыртып эгелей бээрге: «Власовчулар!» деп болап кагдым. Оларже автоматтың одун ажыдыпкан бис. Ийи автоматтың ийи дисказын доозулдур тудупкаш, дедир кудумчуже бурт-ла дидиис. Бистің соовустан чаңыс-даа боо үну дыналбады. Ол кудумчу-биле чоруп орарывыска, бистің мурнувуста тергелиг ийи аът тур. Мен аъттан дүшкеш, бүдүү кедеп чеде бээримге, кижи-даа чок. Хавак баары черде от чырып турар. Сактырымга, тыва улус ыыны үнген ышкаш. Ылавылап дыннап турарымга, Оолактың үнү. «Эки чемненип алынар. Ам дораан чоорув бис» деп чугаалады. Хавакты куду бажып азынга кедеп четкеш, көөп турарымга — бистің оолдарывыс чемненип, бажын адаанла подвалче кирип турлар. Хеп-хевертен кире халый берген, холум бооу-биле арнып алгаш, комада бердим: «Өскерликчилер, холуар көдүүнер!» дээримге, улузум чемненип турган котёлоктарын шала ыырыыне салып-даа туваларын бар. Чамдыктары ангадай берген кезек турлар он. «А-а мен-дир мен, силерни дилээш шаг болдувус» дээримге, ам улузум каттырыыштылар. Чүү болган дээрге. Ровно хоорайның кол кудумчузунун бажынга өөрүп мурнан дайылдажып, немецтерни сүрүп, ойлаып келгеш, бичин саадай хова бетген. Аткылаңышкын совсай бээрге. өөрүнче эштер орта, ол дериге турар боор бе. Өске талаже немецтерни сүрүп, бооланып чорүй барган. Ынчангаш өөрүп дялеп турганнар. 2 хонук иштинде эскадронну тып чадашкаш, бир өске эскадронга каттыжып алташ турда, мен таваржы бергеним ол. Бичия-ле 20 хире минута озалдаан болзумза, ол эскадрон-биле дайылдажып чорүй баар турган. Ынчангаш эскадроннан шуут чарлып чорүй баар турганнар ийик. Мээн эдертип алгаш чораан, гараж иштинде чыдып калган өөрүвүстү эжээрибиле улус чоруткаш, маган турувуста, үр-даа болбаанда, чедип келдилер. «Бо карангы дүне кайнаар баарыл?» деп, улуг лейтенант Оолак айтыды. Мен Ровноже шаап халдап турган, бо кудумчу алдында бир помещик кижи чүрттап турган черин көөген мен. Ында көк-тараа бар. Ынзар чорүй бараалынар» дээримге, Оолак түргаш: «Ылап билир сен бе?» деп айтырды. Мен ылап көөген мен, аспас мен дидим, Чорупкан бис. Ол помещиктің турган черинде көктараага аъттарывысты өөткарып кааш, бажынга от салып алгаш түр бис. Элээп үр болганда, Соспукай чедип келгеш, чүү-даа ыыттавайн, Оолакче көрүп алгаш тур: «Чүү чугаалаар дел түр силер, эш дайынчы?» — деп айтырарга, «Эжим командир, чиир аъш-чемнис бар эвес. Балыгланган, семизи кончут мал эткелдиис. Ону соп алгаш, бо турган улуг папика хайындырын чизе деп бодааш, силерни чеишээрелиннер айтырып келдим» — деп мындыг. Оолак менче көргеш: «Силер чүү деп бодап тур силер, эш улуг сержант?» дидир. Мен түргаш: «Аштап өлүр эвес, командир. Ам дээрезинде хоорайда комендант эргечагырга түргүстүнген эвес» дээримге, Оолак: — Чеишээгеп тур мен, күүседиивер, эш Соспукай — дидир.

Борис ЛАМА.
Фронтучу.

(Уланчылыг),

ОККУР-ЛА БОЛЗУН

Тыва чогаалдың хоочуну, улустуң чогаалчызы Кызыл-Эник Кудажының улуг хемчөлдиг чогаалы, роман-эпопея «Уйгу чок Улут-Хем» колдуунда доозулган. Бодунук-на төрелери Барык, Сенектин кыргыстарының дугайында бижээн ол романэпопеяның номиарын номчуурга дыка солуп. Бо дээрге үр чылдарының кызымак ажылының үре-түнеелери-дир. Тыва чогаалчылардан ёзулуг-ла бирле дугаар эпопея бижээн кижи ол. Ынчалзажок Кызыл-Эник Кыргысович оон-биле чогелештир өске-даа улуг, биче хемчөлдиг чогаал ажылдарын улус-чонунга удаа-даа саннеглээн. Ынча хөй чогаалдар бижин турган башым, дыш-ла чок үеленнин аразында бир-ле жатап тыва радиотелевиденнеиин «Улуг-Хемнин чагыглары» деп тускай дамчыдылгазынга 80 чылдарның үезинде киржип тура, база-ла алдан-маадырларының тура халыышкынынга болувун дорт салдарын чедирген бир эжер-эрес Чадаана хем уну чүрттуг кыс дугайында чогаал бижиирин болап эрууруп ук дамчыдылгага ол илереткен.

Ынчангаш бо хемнин ол Жанна д. Арктың дугайында ол чогаалын бижин турар ирги бе, бир эрес бижин турар болзе, «кажан ону доозуп, номчукуларының кичээнгейинге бараалгадыр ирги?» деп хөй-хөй айтырыгларны оон салбышаан. ук чогаалдың чыыкче үезинде уруп, бистин сонуургалывыстың хаара түдар үеэн келген боор дээрзинге идегеп олур мен.

А чогум ол кыстың ат-сыны, төрел-аймаа, аал-чурту кайы черге хамааржып турган иогн деп айтырыгны салыксап, зажок сонуургап чор мен. Ынчангаш хоочун чогаалчының демир-ужуунун маны оккур-ла болзун деп солун дамчыштыр күзеп каайн.

Александр МОНГУШ.
Чадаана хоорай.

«Декей-оо» республика конкурузу

БУРУНГУ АЯЛГАЛАРНЫҢ ЧАҢГЫЗЫ

Улустуң ырларының күүседикчилерин илередир соруулгалыг уран чүүл көрүлдези район бүрүзүнге болуп эрткен. Шилиттинген тиилекчилер «Декей-оо» деп республика көрүлдезинге киржирибиле чыглып келген. Улусчу чогаадылга бажыңының кирер эжиниң мурнунда «Декей-оо-93»-түң киржикчилеринге изиг байыр!» деп бижип каан. Ол ышкаш ук көрүлдениң болурунуң дугайында чарлалдар республика солуннарывга, хоорайның ол-бо көскү черлеринге парлаттынган, астынган. Кандыг-даа уран чүүл көрүлдезин эрттирер дей бергенде, Улусчу чогаадылга бажыңының ажылдакчылары түс-туста хүлээнип алган ажылдарын күүседир дээш дүвүрел-ле үнер улус. Бо удаада база ындыг болган. Келген аалчыларның удуур-чыдар черлерин дилээр, машина-балгадын каяа тургузарын шиитпирлээр, белеткенир черлерин тывар дээш, ажыл төнчү чок улажы бээр.

Май 15-те Улусчу чогаадылга бажыңының концерт залында улус чыглып эгелээн. Он шак турда республиканың Улусчу чоғаадылга болгаш ус-тывыш кылыглар төвүүнүң директорунуң уран чүүл талазы-биле оралакчызы, түр үеде директорнуң хүлээлгезин күүседип турар Татьяна Кертик-ооловна Монгуш «Декей-оонун» бүгү киржикчилериге байыр чедирип, чедишкиннерин күзээш, көрүлденің негелделерин таныштырган. Конкурска киржип келген кижилериң саны сестен ашпас, чаңгыстын, ийиник, үштүң, дөрттүн ыраажылары, ансамбльдер киржир. Кол негелде бедик мергежилдин, артисчи аянхевири, национал идик-хеви болгаш улусчу хөгжүм херекселдеринге үделгези болур. Кол соруулга улустуң ырларының күүседикчилериниң аныяк бот-тывынгыр артистерни тодарадыры дээрзин чыылганнарга дыңнаткан, Татьяна Монгуш Россия Федерациязының болгаш Тыва Республиканың улустуң артизи Кара-кыс Намзатовна Мунзук баштаан жюри кежигүннерни таныштырган.

Көрүлдеге киржири-биле бот-идепкейин көргүзүп баштай-ла чедип келгени-биле барын-хемчикчилер «Декей-оонуң» эгелээн. Торгу тоннарын кеткен, оттук-бижээн азыткан, кадыг идиктерин кеткен ийи-үш үнге бурунгу тыва улустуң ырларын олар мергежилдин-биле күүседкен. «Өпей ыры», «Көкей ноян», «Өскүстүң ыры» деп ырылар чараш күүсеттинген. Ынчалзаа-даа көрүлде өзүнде болгай. «Ырлажылы» деп тыва улустуң ырызын дөрт кижи күүседип турда, ийизи сөзүн билбезиден саазын тудуп алгаш ырлаанны көрүш чок болган. Конкурс болза ангы херек, а көрүлдеге ол таарышпас. Тыва Республиканың культурازының алдарлыг ажылдакчызы Базыр-оол Сааяның «Араттың ыры» деп күүселдезин түңнел концертке кирген.

Бай-тайгажылар черле салым-чаяанныг кижилериң чурту дээрзин бо көрүлдеге бот-тывынгыр артистер бадыткаан. Ус-шевер, игилчи, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы Идамчап Сүрүнович Хомушку өгбениң бурунгу тываларының «Декей-оозун» айтып бергени-биле каас-коя национал идик-хептиг алды кижи үдээрге, дөрт уруг ырлаарга, солун-даа чорду. Ол амгы үеиин «Аа-шуу, декей-оозундан» сыр өске. Моон мурнунда кым-даа дыңнап көрбээн, ук черниң бурун ырызы «Шегээтейлерни» сураглыг ыраажы Байлаң-оол Казырыкпай түңнел концертче киир ырлаңкан. Бо коллектив черле көрүлдеге шыырак белеткелдиин көргүзүп, ыры бүрүзүн хөй үнге күүседип, идик-хеп, хөгжүм херекселдери-биле чараш болганын демдеглээр апаар.

Чөөн-Хемчик район база сураглыг ыраажыларның, хөөмейжилериниң, салым-чаяанныгларның чурту дээрзин бо көрүлде үезинде база көрдүвүс. Мергенмаа Ховалыгның «Силер турда, бодум чоргаар», Шеми школазының өөреникчизи Ульяна Монгуштуң «Төп-ле сургуул», Багай-оол Саттың «Тараан тараам дазыр шөлде» деп ырыларын көрүкчүлер бедик үнелел-биле уткаан. «Салгал» ансамбльдин киржикчилериниң үделгези-биле сураглыг башкы композитор Константин Дамдынның уруу Светлана Дамдын «Өпей ырыны» шаңналче чедир ырлаан. Бии-Хемден келген 17 өөреникчи хөгжүм херекселдеринге «Дыңгылдай» деп тыва улустуң ырызын күүседи бээрге, шевергин кеттинген дөрт херээжен бедик мергежилге ырлаан. Ол ышкаш «Самагалдайны» Зоя Маады ындынналдыр бадырган. Бо ийи күүселде шаңналдыг чөрлерже киргеи. Чеди класстың өөреникчизи Дима Ортаа «Согааш, балам» деп ырыны шыырак-ла күүсеткен, ынчалза-даа авторлуг ыры болганындан үнелел албайн барган, бичии кижиге ол хомуданчыг болган боор. Ам кайчаар, көрүлдениң негелдезинге чагыртыр апаар. Дараазында сценаже үнүп келген улуг-хемчилер көргүзүлериниң санынче эвес, а шынарынче кол күштү үндүрген хевирлиг. Ол ышкаш аныяк ыраажыларны тыварынче база кичээнгей салдынган. Оон түңнелинде тыва улустуң ырызы «Кожай биле Торгалыгны» аныяк ыраажылар Алефтина Чамбал, Алефтина Доспан башкы Елизавета Сааяга бызаанчыга үдедип алгаш, ийи үнге соруктуг бадырган. Хөгжүм башкызы Хемер-оол Тыртык-Кара «Тооруктуг долгай Таңдымны» чедишкининг күүсеткен. Ийи күүселде түңнел концертче кирген.

Кызыл райондан колдуунда культура ажылының хоочуннары Опал Шулуу, Александр Салчак, Тыва Республиканың культуразының алдарлыг ажылдакчызы Солаан Базыр-оол, сураглыг бот-тывынгыр композитор, ыраажы, мөге Кара-Кат Ооржак, ыраажылар Көкүжей Монгуш, Анай-оол Мортуй-оол олар колдуунда тыва улустуң кожаң ырларын, йөрээл-алгаларын, базымча-дорамчыларын кожамыктарын национал хөгжүмнерге үдедип алгаш ырлаарга, көрүкчүлер дыка сонуургаан. Культура ажылының хоочуну Опал Шулуунуң «Аян тудаал», «Агитатор» деп ырларны ховар үнү-биле аян тутканын, үнелевес аргажок. Ынчалза-даа бо коллективте аныяк ыраажыларны киириштирбээни хомуданчыг болган. Сукпак школазының башкызы Салбакай Чигжит орус хөгжүм херекселдеринге үдедип алгаш, тыва улустуң «Кадарчының ырызын», Тываның сураглыг композитору Алексей Чыргал-оолдуң таарыштыр кылганы «Декей-оонуң» тергиин күүсеткеш, түңнел концертке киржир аас-кежиктиг болган. Чаа-Хөл ойтулаштың ораны дижир болгай бис. Ынчангаш олардан үш хөрээжен бот-тывынгыр артистер үш эр кижиге национал хөгжүмге үдедип алгаш, ойтулааш кожаңнары-биле концертни эгелээни солун болбайн каанчаар. Зинанда Чыртактын «Ала караан дешкен болза», Балчима Конгар-оолдуң «Калдак-Хамар», Любовь Аптан-оолдун «Чашы-Хем», Вячеслав Оидарның «Тооруктуг долгай Таңдым» деп ырларны күүсеткенин көрүкчүлер үнелеп турган.

Алдан-маадырларның тура халыышкынындан бээр 110 чыл оюнга турасскааткан композиция-биле концертин таңдыжылар эгелээн. Олар алдан-маадырларның ырлажып турган «Ала-караан дешкен болза», «Алды баштыг Кара-Дагга», «Туттурбайн чорза-чорза» деп ырылар-биле ол үени каракка чуруттуунуп келир кылдыр көргүскеш, ол күүселдези-биле тиилекчи болган. Эң ырак районнардан келген Тожунуң болгаш Эрзиниң улустуң ырларын күүседир бот-тывынгыр артистери бир-ле дугаарында кедип алган чараштыр даараан торгу тоннары, кадыг тыва идиктери, национал хөгжүм херекселдери-биле көрүкчүлерни кайгаткан. Бурун тожуларның кожаң ырызы «Кожама» деп ырыны Булатов Кол, Василий болгаш Белекмаа Самыя адашкыларының «Тожу ыры» база Эрзинден Ак-кыс Сагаанның «Бай-ла Хемчиним», Кежик Сагдының «Карам эжим чараш караа» деп ырларны шаңнал чедир ырлаан. Баштайгы хүн ынчаар доозулган.

Ийиги хүнүнде көрүлдени Кызыл хоорайның 5 дугаар школазының чедиги классчылары Марина Монгуш, Диана Баазан тыва улустуң кожамыктарының аялгаларын чадаганга ойнаан. Ол ышкаш «Хөөмей» төптүң ажылдакчызы Клара Чамбал тыва улустуң «Шеми-Бажы» деп ырызын тускай, онзагай үн-биле аянныг чараш, сагыш-сеткилиниң ханызындан ырлааш, көрүкчүлерни кайгаткан. Ол ырыны чүгле тулган ыраажы ырлап шыдаар нарын, берге дээрзин сагындырып каалы. Ырының күүселдези база шаңнал-макталга четкен. Оон соонда «Өөрүшкү» ансамбльдиң бөлүк киржикчилери чамдык ырларны көрүкчүлерге байыр чедирип күүсеткеш, бичии ыраажы Солун-оол Монгуш көрүкчүлериниң макталын алган. Ол үеде Москва хоорайга албан ужун чораан Улусчу чогаадылга болгаш ус-тывыш кылыглар төвүүнүң директору Дадар Архиповна Монгуш ужар-хемеден дүшкеш-ле, далаш-биле чедип келген боллу.

12 шак үезинде ат-сураглыг «Саян» ансамблиниң бөлүк киржикчилери «Декей-оо» көрүлденің бүгү киржикчилеринге көргүзүг кылдыр чамдык күүседиглерин бараалгаткан. Россия Федерациязының алдарлыг артизи Надежда Кууларның «Хөөмей-сыгыттыг өгбелерим чуртуу», «Алдын дашка», «Бай-ла Хемчиним», «Хөй-ле малым» деп чаартып, уранчыдып кылган ырларын өөредиглиг, ажыктыг болган. Титов Санчаттың «Буура», «Калдак-Хамар», Урана Хомушкунуң «Алдан хойнуң кадарчызы», «Дыңгылдай», Тыва Республиканың алдарлыг артизи Демир-оол Кежиктигниң «Тооруктуг долгай Таңдым» болгаш өске-даа күүсеткен ырларының үделгези-даа, күүселдези-даа черле өөредиглиг, көргүзүглүг болган. Ында ансамбльдиң хөгжүм талазы-биле уран чүүл удуртукчузу, композитор Сергей Бадырааның чогаадыкчы үлүү бар.

Жюри кежигүннери база дыш чок ажылдаан. Маргылдаалар база тургулаан. Ынчалза-даа шын шиитпирни үндүрген. Түңнел концерт эгелээриниң мурнунда Улусчу чогаадылга бажыңының директору Д. А. Монгуш көрүкчүлерге байыр чедиргеш, ийи чыл болгаш болур «Декей-оо» мөөрейинге база катап киржиринче көрүкчүлерни, бот-тывынгыр артистерни кыйгырган. Жюриниң даргазы Кара-кыс Мунзук тиилекчилерни адаан болгаш шаңналдарны, белектерни тывыскан. «Декей-оонуң» дипломантыларынга Сагды Кежик (Эрзин), Зоя Маады (Бии-Хем), Ак-кыс Сагаан (Эрзин) болган. Эң улуг назыныг база бурунгу ырыны күүсеткени дээш тускай шаңналды Булатов Кол (Тожу), тускайлаң, онзагай күүселде дээш шаңналды «Шеми-Бажын» ырлаан Клара Чамбал алган. Хүндүлел бижиктерни белектер-биле кады шаңналга алганнар Опал Шулуу (Кызыл), Мергенмаа Ховалыг (Чөөн-Хемчик), Байлаң-оол Казырыкпай (Бай-Тайга), Салбакай Чигжит (Кызыл район) болган. Чөөн-Хемчик, Таңды районнарның ансамбльдери көрүлденің дипломантылары болуп шылгараан. Чаа-Хөлден келген чедиги классчы Сылдыс Норбу эң аныяк күүседикчи дээш тускай шаңналга төлептиг болган.

Улусчу чогаадылга бажыңының ажылдакчылары көрүлде дугайын районнарже баш удур дыңнадып, солуннарга чарлап, телефон-биле харылзажып турда-ла, ыраажылар, салым-чаяанныглар-биле сурагжаан Өвүр, Тес-Хем, Мөңгүн-Тайга, Сүт-Хөл, Каа-Хем, Чеди-Хөл районнар көрүлдеге киришпээн. Ол черлерде район чагыргаларының культура килдистериниң эргелекчилериниң тоомчага албас, чылдаганнар айтыр четпес ажылдарының уржуу-дур деп санаар дээрден башка, чүү дээр боор. Ниитизи-биле «Декей-оо» көрүлде организастыг. салган сонулгазын чедип алган.

Сарыг-оол КУУЛАР. Жюри кежигүнү.

ЧУРУКТАРДА: көрүлде үезинде.

Ондар ОХЕМЧИКТИҢ фотолары.

ЧАРЛАЛДАР БЮРОЗУ

РОССИЯ ФЕДЕРАЦИЯЗЫНЫҢ АЖААЛГА БАНКЫЗЫНЫҢ АЛБАН ЧЕРЛЕРИНДЕ ОЙНАП АЛЫЫШКЫННЫГ ШЫГЖАМЫРЛАР ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ДАРААЗЫНДА САННАРГА ОЙНАП АЛЫЫШКЫННАР ТАВАРЫШКАН

(Ойнап алыышкынның тиражы 1993 чылдың апрель 3-те Иваново хоорайга болган).

агар сан дугаары	шыгжамырның ортумаа-биле түңүнге хамаарыштыр ойнап алыышкынның хемчээли хүү-биле	агар сан дугаары	шыгжамырның ортумаа-биле түңүнге хамаарыштыр ойнап алыышкынның хемчээли хүү-биле
А-10	дөрт чүс	А-500	чүс
А-30	үш чүс	А-534	үш чүс
А-53	ийи чүс	А-540	чүс
А-73	ийи чүс	А-572	ийи чүс
А-95	чүс	А-581	ийи чүс
А-108	ийи чүс	А-618	чүс
А-123	дөрт чүс	А-637	ийи чүс
А-159	үш чүс	А-652	чүс
А-164	үш чүс	А-673	чүс
А-187	чүс	А-684	ийи чүс
А-202	үш чүс	А-707	дөрт чүс
А-222	ийи чүс	А-738	ийи чүс
А-245	чүс	А-758	чүс
А-273	чүс	А-775	дөрт чүс
А-282	чүс	А-784	чүс
А-300	ийи чүс	А-802	үш чүс
А-334	чүс	А-824	чүс
А-344	ийи чүс	А-847	чүс
А-368	дөрт чүс	А-865	ийи чүс
А-394	чүс	А-880	чүс
А-404	үш чүс	А-916	чүс
А-434	чүс	А-928	ийи чүс
А-447	ийи чүс	А-949	үш чүс
А-469	чүс	А-967	үш чүс
А-481	үш чүс	А-989	ийи чүс

Россия Федерациязының Ажаалга банкызының албан черлеринде агар саннарының саны мундан ажыг шыгжамырлар дараазында бүгү мун номерлерге баштайгы мунда ышкаш, тодаргайлаарга. А-1010, А-2010, А-1030, А-2030 болгаш оон--даа ыңай номерлерге ойнап алган болур.

Комиссия даргазы — Иваново хоорай чагыргазының даргазының оралакчызы В. М. БОЧКОВ.

Комиссияның харыысалгалыг секретары В. А. ПОПОВ.

◆ ◆ ◆

Совет Эвилелиниң Маадыры, Хайыракан чурттуг капитан Кечил-оолдуң шаңналы дээш элээди оолдар аразынга хостуг хүреш маргылдаазы май 22-23 хүннеринде Хайыракан суурга болур.

Ол маргылдааның соонда республиканың эң шыырак 64 начыннарының хүрежи болгаш улуг болгаш аныяк аттар чарыжы 12 шакта эртер.

Совхозувус адын адаан
Совет чурттуң маадыры
Кечил-оолдуң шаңналынга
Кээриңерни чаладывыс.

Оргкомитет.

◆ ◆ ◆

Май 23-те Хорум-Даг суурга национал хевирлерге спорт мастери Виктор Ховалыгның адынга турасскааткан хол бөмбүүнге, аът чарыжынга база 128 мөгениң хүрежин эрттирер. Аалчыларны чалап тур бис.

Тиилекчилерни аът, шары, хой, өшкү шаңналдары манап турар.

В. ХОВАЛЫГНЫҢ төрелдери.

☆ ★ ★

Сүт-Хөл районнуң Суг-Аксы ортумак школазын доосканнарны, аңаа ажылдап чораан башкыларны болгаш өске-даа хамаатыларны 1993 чылдың май 25-те ол школага келирин чалап турар. Ол хүн Суг-Аксы ортумак школазынга ачы-дуза марафону хүндүскүнүң 14 шакта эгелээр.

✦ ✦ ✦

Чеди-Хөл кожуун чагыргазының культура килдизи май 22-де улусчу чогаадылганың болгаш уран кылыгларның төвүнге (ДПП) болур

ХОВУ-АКСЫНЫҢ КУЛЬТУРА ОРДУЗУНУҢ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫНЫҢ КОНЦЕРТИНЧЕ КҮЗЕЛДИГЛЕРНИ ЧАЛАП ТУР!

Концерттің эгелээри: 17 болгаш 19 шактарда.

Программазында: сатира, юмор, интермедиялар болгаш «УРЯНХАЙ» бөлүк!

Билеттерни Улусчу чогаадылга төвүнде садып турар. Тел.: 3-34-46.

✦ ✦ ✦

Үшкү каатта, хүн талазында 3 өрээлдиг хуужуткан бажын садып турар. Телефону база бар. Чанында гараждыг. Оон ангыда Енисейниң он талазында түүйбу бажыныг, чайгы өрээлдиг, чунар-бажыныг, гараждыг, янзы-бүрү олуткан үнүштерлиг дачаны база садып турар.

Келир адрези: Кызыл хоорай, Дружба кудумчузу, бажын дугаары 1, кв. 24, тел. 2-65-16, 18 шак соонда.

◆ ◆ ◆

Кур-Чер ортумак школазын 1983 чылда доосканнарны 1993 чылдың май 22-де эртеңгиин 10 шакта ол школага келиринче чалап турар.

САРЫГ ШАЖЫН КАЛЕНДАРЫ

МАЙ 19, эрги сан-биле 28, среда. Меркурий сылдыстыг, 7 кызыл менгилиг, от олуттуг, ак куске хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг хүн. Бажың-балгат тудар, орансаваже кирер, сайыттарга бараалгаар, садыг-саарылга, кыс дилеп, куда-дой кылбас болгаш хөөржүдүлге кылырынга, хонук эрттиреринге таарымча чок хүн.

МАЙ 20, эрги сан-биле 29, четверг. Юпитер сылдыстыг, 6 ак менгилиг, довурак олуттуг, аксымаар инек хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маннайы хиреліг хүн. Садыг-саарылга, ыраак-узак оруктар чоруурунга, куда-дой кылырынга, уруг-дарыг дүгдеп, келин айтырып, хөөржүдүлге кылып, хонук эрттиреринге, мал-маган саарарынга, бараан-сараан орнажырынга таарымча чок хүн. Бир эвес аргажоктан чорук чоруур, хөөржүдүлге кылыр үжүр таварышса (инек шакта) 1 шак 40 минуттан 3 шак 40 мин. аразында кылза эки.

МАЙ 21, эрги сан-биле 30, пятница. Венера сылдыстыг, 5 сарыг менгилиг, демир олуттуг, кара пар хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг хүн. Дагылга кылып, орансаваже кирип, лама-башкыларга тейлеп, мөргүл кылыр, хары черлерже көжер, эмчилээр, садыг-саарылга кылыр, ыраак-узак оруктарже аъттаныр, садыглаар, хүү херектерге таарышкан, бурганнаан кижи ажаар, хонук эрттирип, сүлде-сүнезин-биле чугаалажырынга таарышкан-даа бол, куда-дой кылбас, кадайланмас хүн.

МАЙ 22, эрги сан-биле 1, суббота, чылдың дөрткү айының чаазы Сатурн сылдыстыг, 4 ногаан меңгилиг, октаргай олуттуг, каразымаар тоолай хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг хүн. Бо айның чаазының хүнүнде ыраак-узак оруктарже аян-чорук кылырынга, чер ажылы кылырынга, яыш олуртурунга, куда-дой кылып, келин айтырарынга, чазак черинден айтырыг тургүзүп, өске-даа чүүлдер кылырынга таарышкан-даа бол, хөөржүдүлге кылып, хонук эрттиреринге таарымча чок хүн.

МАЙ 23, эрги сан-биле 2, воскресенье. Хүн сылдыстыг, 3 көк менгилиг, суг олуттуг, көк улу хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг эки хүн. Аас-кежик дилээр, хоорайга чорук чогудар. Кыс дилээр, өөрүшкү-маңнайлыг эки хүн. Аас-кежик дилээр, хоорайга чорук чоруур, хөөржүдүлге кылыр үжүр таварышса (инек шакта) 1 шак 40 минуттан 3 шак 40 мин. аразында кылза эки.

МАЙ 24, эрги сан-биле 3, понедельник. Ай сылдыстыг, 2 кара менгилиг, даг олуттуг, коксумээр чылан хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг хүн. Садыг-саарылгага, хүрээ-хиит туларынга, докторларга, «тере аралаан» кижи ажаарынга, өлген кижи сүнезини-биле чугаалажыр, хонук эрттиреринге, кыс кудаларынга таарышкан-даа бол, чүгле кудук, чер казпас хүн.

МАЙ 25, эрги сан-биле 4, вторник. Марс сылдыстыг, 1 ак эки менгилиг, ыяш олуттуг, кызыл аът хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг хүн. Кыс айтырып, чер ажылы кылып, эмчилеп, аңнап, садыг-саймаа кылып, куда-дой кылып, хөөржүдүлге кылып, хонук эрттирип, үстүкү черлерге бараалгап, ыраак-узак оруктарже аъттанып, чүгле хорадап-ажынып, кижи-биле маргышпас хүн.

МАЙ 26, эрги сан-биле 5, среда. Меркурий сылдыстыг, 9 кызыл менгилиг, салгын олуттуг, кызылзымаар хой хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг эки хүн. Ажыл, амыдыралда чүүү-даа бүдүрүп, кылып ап болур, чогумчалыг хүн, а чүгле яыш-биле чүве кылбас, хөөржүдүлге эрттирбес, хонук кылбас хүн.

МАЙ 27, эрги сан-биле 6, четверг. Юпитер сылдыстыг, 8 ак менгилиг, от олуттуг, сарыг мечи хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг хүн. Оран-саваже көжер, келин айтырар, куда-дой кылыр, мөчээн кижи мага-бодун ажаар, хонук эрттирер, сүлде-сүнезин-биле чугаалажыр, садыг-саймаа кылыр, ыраак-узак аъттаныр болур, а чүгле өске кижилерге эт-сеп, мал-маган бергес хүн.

МАЙ 28, эрги сан-биле 7, пятница. Венера сылдыстыг, 7 кызыл менгилиг, довурак олуттуг, сарыгзымаар дагаа хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг эки хүн. Бо хүн амыдырал-биле холбаалыг чүүү-даа кылып ап болур, ыраак-узак чоруп болур, а чаа өөнүктер шилип алырда, бодамчалыг болур болгаш оран-саваже таныжын эдертип эккелбес хүн.

МАЙ 29, эрги сан-биле 8, суббота. Сатурн сылдыстыг, 6 ак менгилиг, демир олуттуг, ак ыт хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайы хиреліг хүн. Мөчээн кижи ажаар, хонук эрттирип болур-даа бол, чаа хеп бышпас, дааравас, куда-дой кылбас, ыраак-узак оруктарже аъттанмас, чер ажылы шуут кылбаза эки, бодамчалыг болур болза эки хүн.

МАЙ 30, эрги сан-биле 9, воскресенье. Хүн сылдыстыг, 5 сарыг менгилиг, октаргай олуттуг, аксымаар хаван хүнү. Эр мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг хүн. Бо хүн чер ажылы кылыынга, садыглаарынга, ыраак оруктар чоруурунга таарымчалыг-даа болза, келин айтырып, куда-дой эрттирбес, мөчээн кижи ажаавас, хонук эрттирбес хүн.

МАЙ 31, эрги сан-биле 11, понедельник. Ай сылдыстыг, 4 ногаан менгилиг, суг олуттуг, кара күске хүнү. Кыс мага-боттуг, өөрүшкү-маңнайлыг эн эки хүн. Бо хүн кандыг-даа ажыл-үүлени бүдүрүп, ыраак-узак чоруп, хөөржүдүлге, куда-дой кылыынга таарышкан эки хүн.

Мадон МОНГУН

МУЗЕЙ ТУДУУНДА

Сүт-Хөл районнуң «АҮКМК-ның Александр Ондарга удуртканы 7 кижиден тургустунган тудугжулары Алдан-Маадыр суурда музей тудуун шуудады берген.

Тываның Алдан-Маадыр аттыг чурт-шинчилел музейинин салбырын Алдан-Маадыр суурда ажыткандан бээр каш чыл эрткен. Ук музейиниң салбыры Самбажык аттыг кедээ Культура бажыңының бичии тар өрээлинде турар. Ынчангаш ам чаа, делгем бажыны тударын шиитпирлээш, оон тудуун чоруда бергени ол.

Тыва чоинуң кедир үези, аас-кежии, хосталгазы дээш феодалдарга удур тура халыышкын үндүрген эрес-дидим демиселчилер алдан-маадырларның 110 чыл болган оюн таварыштыр бо тудугну чорудуп турар. Ол алдарлыг болуушкунуун бүдүүзүнде музейниң тудуун дооскаш, ажыглалга киирер дээш тудугжулар туруушкун чок ажылдап, ажылдын темпизин дүргедеди берген.

Ам безин тудугнуң ханазы дооступ турар. Тудуг материалдарын доктаамал эккеп турарындан ажыл үзүктелиишкинге таварышпайн турар. Совхозтуң дирекциязы тудугжуларны удуур, чылдар тускай бажын-биле хандырган. Кезек-кезек болгаш-ла совхоз тудугжуларга артыкшылдыг аъш-чем аймаан үндүрүп берип, өске-даа материалдыг деткимчени көргүзүп келген.

Тудуг чери ажылчыннарны Сүт-Аксыдан Алдан-Маадыр-же автобус-биле дыштаныр хүннер таварыштыр чедиргеш, дедир эккеп турары таарымчалыг. Алдан-Маадыр суурга хонуп-дүжүп тургаш, эртеден орай кежээге чедир ажылдап турары чогумчалыг.

Удавас делгем, көрүштүг музей Алдан-Маадыр суурга туруптар. Ынчан эрги-даа, амгы-даа үеним амыдыралын көргүскен экспонаттарны музейин долдур делгептер. Оон аалчылар хүн бүрүде үзүктелбес апаар.

Ондар БОРАШ.
Суг-Аксы суур.

ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАР

Улус өөредилгезиниң ажылдакчыларының профэвилелиниң республика комитединиң пленуму болуп эрткен. Аңаа Чаа-Хөл районунда улус өөредилгезиниң шугумунда ажылдап турарларының эрге-хоолуг болгаш социал камгалалының талазы-биле районоунуң база профэвилел райкомунуң ажылының дугайында айтырыгны чугаалашкан.

Чаа-Хөл районунуң улус өөредилгезиниң ажылдакчыларының профэвилел райкомунуң даргазы В. Сат илеткел кылгаш, бо чугула адырда ажылдап турар кижилериниң эргехоолуг, социал камгалал талазы-биле чедип алза чогуур чүүлдеринге доктааган. Улус өөредилгезиниң ажылдакчыларының профэвилел рескомунуң даргазы М. Ооржак ук шугумда чамдык хажыдыышкынларны эдеринчи илеткелинге чугаалаан. Пленумга санал бергеннер районда байдалды сайгарып, боттуг сүмелерни катканнар.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш медээлер министерствозунуң чанында парлалганын, медээлерни хостуг коруун камгалаар талазы-биле Тывада хайгаарал черинге бурутканнаан.

Бүрүткеттинген дугаары — Т-00007.

Солунда парлаттынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның түрүжү-биле дүүшпейн барып болур. Айтыгдынган фактылары, саннары болгаш өске-даа дыңнадыглары дээш авторлар боттары харыысалгалыг.

Тыва Республиканың Парлалга болгаш информация министерствозунуң типографиязы: Кызыл, Шетинин болгаш Кравченко кудумчузу, бажын № 1.

КИНО

Май 20-де

«НАЙЫРАЛ»: «Соңгу ада» 9.00, 11.00, 13.00, 15.00, 17.00, 19.00. Видеозал: «Мугулай хоойлу» (Индия, 2 сериялыг) 10.30, 13.30, 16.30 шактарда.

«ОТЧУГАШ»: «Аас-кежик калоштары» 9.00, 12.40. «Согуушкунга согуушкун-биле» 10.40, 14.20, 16.20, 18.20 шактарда.

«КАА-ХЕМ»: «Эр кижиниң ажыды» 13.00, 15.00, 17.00, 19.00 шактарда.

Кызыл хоорай. Красноармейская, 100. Индекс 667000

АГАР САНЫ: «Тыва соцбанк» № 363505»

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканы Дээди Совединиң болгаш Чазаа «Шын» солуннуң редакция коллективи

Кол редактор В. Ф. ЧАДАМБА

РЕДАКЦИЯ КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. Базыр (кол редактор. нуң оралакчызы), М. М. Саая (харыысалгалыг секретарь) В. М. Сат, К. К. Сат (кол редакторнуң оралакчызы), Н. С. Эрген.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ

Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер хүлээп алыр чер — 3-34-26; кол редакторнуң оралакчылары — 3-33-91, 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92; оралакчызы — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: улус депутаттарының Советтери, ниитилел-политиктиг болгаш социал айтырыглар — 3-34-19; — 3-34-98; үлетпүр — 3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агый — 3-41-16; культура, улус өөредилгези болгаш чогаал — 3-39-15, 3-34-57; медээлер болгаш спорт — 3-36-82; 3-34-57; очулга — 3-34-39; 3-34-93; чагаа — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92, 3-14-94; бухгалтерия — 3-37-11.

Солун неделяда 6 катап үнер. Хемчээли 2 парлалга амазы. Тиражы 25.146. Индекс 54240. Чагыг № 92.